

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΚΑΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ο συνταγματικός θεσμός της Τριτενέργειας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ως
σημείο συνάντησης του Δημοσίου με το Ιδιωτικό Δίκαιο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εμμανουήλ Χαλκιαδάκης

(ΑΜ: 7118Μ057)

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή

Αντώνιος Χάνος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Ισμήνη Κριάρη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ελευθέριος Βόγκλης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Εμμανουήλ Χαλκιαδάκης, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν στη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό θα πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	6
2. Το προστατευτικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων	8
3. Γραμμή άμυνας έναντι τρίτων	12
3.1. Η αναγκαιότητα εισαγωγής της Τριτενέργειας	12
3.2. Έννοια και Νομική θεμελίωση του θεσμού της Τριτενέργειας	14
3.3. Η διάκριση ανάμεσα σε άμεση και έμμεση Τριτενέργεια	23
4. Περιπτώσεις τριτενεργούντων συνταγματικών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις	31
5. Η θεωρία της “Τριτενέργειας” ως θεσμός του υπερεθνικού Δικαίου	36
5.1. Ευρωπαϊκό Δίκαιο	36
5.2. Η Τριτενέργεια στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ	40
6. Αποτίμηση	43
7. Επίμετρο	46
8. Βιβλιογραφία	57

Περίληψη

Με τη συνταγματική αναθεώρηση του έτους 2001 λαμβάνει σάρκα και όστα, μέσα από τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1γ' του Συντάγματός μας η θεωρία της Τριτενέργειας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων όχι μόνο στις σχέσεις Κράτους-Πολίτη, αλλά και στις αντίστοιχες του Ιδιωτικού Δικαίου. Αποτελεί τομή στη θεωρία την οποία ακολουθούσε μέχρι τότε το εγχώριο νομικό σύστημα, καθώς πλέον, προστίθεται ένα καίριας σημασίας ερμηνευτικό εργαλείο, πέρα από τις γενικές ρήτρες, ώστε να ενισχυθεί η έννομη προστασία των ιδιωτικών σχέσεων. Η Τριτενέργεια θα εκκινήσει ως γερμανικός νομικός θεσμός, γρήγορα όμως θα υιοθετηθεί από πολλές έννομες τάξεις και ενισχύσει τη θέση της μέσω του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Στην παρούσα εργασία θα παρακολουθήσουμε τη γέννηση και την εξέλιξη του θεσμού, τις θεωρητικές και πρακτικές προβληματικές που προέκυψαν, τη συμβολή της στον επαναπροσδιορισμό του εύρους της ακτινοβολίας του Συντάγματος, το κατά πόσον συγκεκριμένα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα τριτενεργούν άμεσα ή έμμεσα σε σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και τέλος θα παρατεθεί σχετική νομολογία προς αναδίφηση. Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται για την παρουσία του θεσμού της Τριτενέργειας στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, ενώ εξετάζεται και η εφαρμογή της στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ.

Λέξεις-κλειδιά: Τριτενέργεια. Ατομικά Δικαιώματα. Ιδιωτικές σχέσεις. Αναθεώρηση. Σύνταγμα. Ερμηνευτικός κανόνας.

Third party effect of fundamental constitutional rights. A meeting point between
Public and Private Law

Emmanouil Chalkiadakis

Summary

In 2001, the legal institution of the Third Party Effect of fundamental rights is officially introduced and established through the revised article 25 of the Greek Constitution. The answer to the question, if private relations are directly or indirectly affected by the legal force of the context of certain human and social constitutional rights, is of crucial importance. This legal rule not only can be applied beyond the general clauses of Private Law, but is also considered as a valuable interpretation tool. This essay includes thorough information regarding the evolution of the Third Party Effect of fundamental rights and its use in legal cases between individuals, with reference to the case law of Courts in Greece, as well as to the European Law and the ECHR.

Key words: Third party effect. Fundamental Rights. Constitution. Private Law. Interpretation tool.

1. Εισαγωγή

Για να γίνει κατανοητό το ζητούμενο της παρούσης μελέτης, θα πρέπει ο τίτλος της να αναγνωσθεί από το τέλος προς την αρχή. Θα εξεταστεί ένα σημείο συνάντησης μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου. Τούτο προϋποθέτει την παραδοχή ότι οι συγκεκριμένοι τομείς δικαίου, κατ' αρχήν, δεν συναντώνται, ούτε συνδέονται, αλλά αναπτύσσουν τα αποτελέσματά τους ξεχωριστά το ένα από το άλλο. Ως γνωστόν οι κανόνες του Ιδιωτικού Δικαίου αφορούν στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, ενώ το Δημόσιο Δίκαιο ρυθμίζει και οριοθετεί τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ιδιωτών απέναντι στο Κράτος. Εάν νοητά σχηματοποιηθούν εκ παραλλήλου τα ανωτέρω δίπολα, ως κοινός παρονομαστής αυτών δύναται να θεωρηθούν οι έννομες σχέσεις των ιδιωτών. Καθώς οι κοινωνικές εξελίξεις μεταβάλλουν τα όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, αντίστοιχα οι έννομες σχέσεις των ιδιωτών είναι μη στατικές, αλλά δυναμικά μεταβαλλόμενες.

Η αναγκαιότητα της κανονιστικής προστασίας των σχέσεων αυτών δεν έγκειται αποκλειστικά μόνο στο ότι επέρχονται κατά περίπτωση κοινωνικές μεταβολές ή ότι δημιουργούνται συνακόλουθα νέες ανάγκες που πρέπει να ρυθμισθούν. Επιπρόσθετα, εξυπηρετεί έναν κρίσιμο σκοπό, αυτόν της προστασίας της ελευθερίας του προσώπου, από την εκάστοτε ανακύπτουσα δυνητική διακινδύνευση της ιδιωτικής ζωής, ενόψει καταστάσεων οι οποίες αξιολογούνται ως σοβαρές προσβολές, ένεκα των μεταβολών που περιγράφηκαν ανωτέρω. Επομένως, κρίσιμη τυγχάνει η σημασία ρύθμισης των μεταβαλλόμενων σχέσεων ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο δίκαιο, προκειμένου να προσδιορίζονται και να προστατεύονται τα δικαιώματα που ανάγονται στον ιδιωτικό βίο (Ακριβοπούλου, 2011: 273 επ.).

Παρόλο που θεωρείται ότι οι κανόνες δικαίου συγκροτούν ενιαίο σύνολο, εντούτοις το δίκαιο διαχωρίζεται θεματικά σε δύο βασικές κατηγορίες, δηλαδή στο ιδιωτικό και στο δημόσιο. Το ιδιωτικό δίκαιο αποτελείται από σύνολο κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τις έννομες σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, είτε φυσικών, είτε νομικών προσώπων, που δεν συνδέονται με την άσκηση δημοσίου αξιώματος. Αντίθετα, ως δημόσιο δίκαιο νοείται το σύνολο των κανόνων δικαίου, βάσει των οποίων οργανώνεται και λειτουργεί το κράτος και οι λοιποί φορείς δημόσιας εξουσίας, όπως για παράδειγμα τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή οι δημόσιοι οργανισμοί. Επίσης από τους κανόνες δημοσίου δικαίου ρυθμίζονται οι σχέσεις των ιδιωτών με τους δημοσίους

φορείς, καθώς οι σχέσεις των φορέων αυτών μεταξύ τους. Η ακριβής κατηγοριοποίηση των κανόνων δικαίου είναι μερικές φορές δυσχερής. Από τη θεωρία του Δικαίου, έχουν εξυφανθεί συγκεκριμένα κριτήρια για την κατάταξη ενός κανόνα στο δημόσιο ή ιδιωτικό δίκαιο.

Κριτήριο διάκρισης αποτελεί το εάν κάποιο από τα πρόσωπα που περιγράφονται στον κανόνα δικαίου υπερισχύει των άλλων ή βρίσκεται σε δεσπόζουσα. Ειδικότερα, εάν κάποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη λειτουργεί ως φορέας δημόσιας εξουσίας, τότε αναφερόμαστε σε κανόνα δημοσίου δικαίου. Αντίθετα, εάν οι σχέσεις των μερών διέπονται από ισότητα εξουσιών, γίνεται λόγος για κανόνα ιδιωτικού δικαίου. Σημείο αναφοράς αποτελεί επίσης, η φύση των υποκειμένων του κανόνα δικαίου. Εάν ο κανόνας δικαίου ρυθμίζει σχέσεις ιδιωτών πρόκειται για ιδιωτικό δίκαιο, ενώ εάν αφορά στο κράτος με τη στενή ή την ευρεία έννοια και σε Ν.Π.Δ.Δ., τότε πρόκειται για δημόσιο δίκαιο. Δεν πρέπει να παροράται το γεγονός ότι οι νόμοι ρυθμίζουν σχέσεις συμφερόντων. Αναλόγως εάν τα συμφέροντα είναι ιδιωτικής ή δημοσίας φύσεως, από αυτά, από αυτό θα λάβει χαρακτηρισμό και ο κανόνας. Κριτήριο αποτελεί το εάν ένα τουλάχιστον από τα υποκείμενα του κανόνα δικαίου είναι φορέας δημόσιας εξουσίας. Στην ελληνική έννομη τάξη ένας κανόνας θεωρείται ότι υπάγεται στο Δημόσιο Δίκαιο όταν ένα τουλάχιστον υποκείμενο είναι το Κράτος ή Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Σταδιακά όμως η θεωρία του Δικαίου τείνει προς την άποψη ότι εξίσου σημαντικό ρόλο για την κατάταξη αυτή διαδραματίζει το επιχείρημα περί του εάν κάποιο από τα υποκείμενα ασκεί δημόσια εξουσία. (Γεωργιάδης Α., 2002: 36).

Αυτομάτως γεννάται το ερώτημα, κατά ποίον τρόπο και σε ποιο βαθμό το Δημόσιο Δίκαιο είναι σε θέση να προσφέρει προστασία στα δικαιώματα των προσώπων, τα οποία εδράζονται σε ιδιωτικές έννομες σχέσεις. Δεν θα πρέπει να παροράται ότι το Σύνταγμα αποτελεί ένα σύνολο κανόνων που ρυθμίζουν τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται και ασκείται η κρατική εξουσία, ενώ ταυτόχρονα οριοθετούν και καθορίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στους πολίτες και στην Πολιτεία. Ειδικά το τμήμα εκείνο του κανονιστικού πλαισίου του Συντάγματος που αφορά στις σχέσεις μεταξύ του Κράτους και των διοικουμένων, ως προς αντίστοιχα δικαιώματα και υποχρεώσεις, περιλαμβάνει τα θεμελιώδη δικαιώματα ή αλλιώς τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων θέτει ουσιαστικώς τα όρια του μεγέθους του

αυτοκαθορισμού και της αυθυπαρξίας του κάθε ατόμου. Ουσιαστικώς περιγράφει το ποσοστό ελευθερίας που διαθέτουν τα μέλη συγκεκριμένης κοινωνίας σε σχέση με την κρατική δύναμη, η οποία ασκεί τη δημόσια εξουσία. Τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως περιγράφονται στα άρθρα 4 έως και 25 του ελληνικού συνταγματικό κείμενο έχουν αυξημένη τυπική δύναμη και θεμελιώνουν την έννοια του Κράτους Δικαίου (Βενιζέλος, 2001: 311-313). Ως εκ τούτου δεν μπορούν να καταργηθούν ή να μεταβληθούν μέσω έκδοσης τυπικού νόμου ή κάποιας κανονιστικής πράξης της Διοίκησης. Παράλληλα καθορίζουν το πλαίσιο δράσης των πολιτειακών οργάνων σε ό,τι αφορά στις σχέσεις τους με τους πολίτες, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στα Διοικητικά Δικαστήρια η δυνατότητα για την περιστολή κάθε είδους κρατικής αυθαιρεσίας εις βάρος των διοικουμένων.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα που περιγράφονται στο Σύνταγμα είναι ευάλωτα και σε εξωκείμενες της κρατικής εξουσίας απειλές. Στις σύγχρονες κοινωνίες, ο κίνδυνος αυτός μπορεί να προέρχεται και από ιδιωτικούς φορείς (ανεξαρτήτως εάν αυτοί ασκούν δημόσια εξουσία ή όχι), οι οποίοι έχουν επιρροή στη διάπλαση των ιδιωτικών εννόμων σχέσεων. Επί παραδείγματι, οι Πολυεθνικές Επιχειρήσεις και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωση συνιστούν κλασσικά παραδείγματα περιπτώσεων που με τις ενέργειές τους ενδέχεται να προσβάλλουν ακόμη και τον πυρήνα άσκησης ενός συνταγματικού δικαιώματος, λόγω της δεσπόζουσας θέσης τους. Ο κίνδυνος όμως ελλοχεύει ακόμη και σε σχέσεις μεταξύ δύο απλών φυσικών προσώπων όπως οι σύζυγοι, μεταξύ των οποίων τυπικά υφίσταται ισοτιμία (Ακριβοπούλου & Ανθόπουλος, 2015: 116).

2. Το προστατευτικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Τα θεμελιώδη δικαιώματα συνδέονται με την ρύθμιση του βαθμού προστασίας των συμφερόντων των προσώπων κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας, δηλαδή από τη δράση ενός φορέα που ενεργεί με αυτή την κυριαρχική ιδιότητά του. Τα θεμελιώδη δικαιώματα διαχωρίζονται σε ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά. Ως ατομικά νοούνται αυτά που διαθέτουν αρνητικό περιεχόμενο, δηλαδή αξιώνουν την αποχή της κρατικής εξουσίας από συγκεκριμένη δράση, διασφαλίζοντας τη νομική κατάσταση κατά τρόπο

αποφατικό (*status negativus*). Αντίθετα, τα πολιτικά δικαιώματα διαθέτουν ενεργητικό περιεχόμενο και αξιώνουν ώστε το υποκείμενο-φορέας τους να συμμετέχει στην κρατική εξουσία (*status activus*). Τέλος τα κοινωνικά θεμελιώδη δικαιώματα χαρακτηρίζονται από θετικό περιεχόμενο, καθώς θεμελιώνουν αξίωση για παροχή ορισμένων υπηρεσιών και οικονομικών παροχών από πλευράς του Κράτους προς τους πολίτες (*status positivus*).

Η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται μόνο από το περιεχόμενό τους αλλά και από το αντικειμενικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ασκούνται και τις σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα σε αυτό. Τα θεμελιώδη δικαιώματα έχουν αμυντικό χαρακτήρα (αμυντικά δικαιώματα) και στρέφονται έναντι όλων (*erga omnes*), ενώ παράλληλα έχουν αποκτήσει τόσο προστατευτικό, όσο και εγγυητικό περιεχόμενο απέναντι στο Κράτος. Ο θεσμός της Τριτενέργειας, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 25 παρ. 1γ ' του Συντάγματος, μετά την Αναθεώρηση του 2001 συνέτεινε στη μεταβολή του ρυθμιστικού ρόλου των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, καθώς επεκτάθηκε και στις σχέσεις Ιδιωτικού Δικαίου, προσδίδοντας τους πέρα από αμυντικό και προστατευτικό-εξασφαλιστικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με τον Δημητρόπουλο (2001) «.. η μεταβολή, δηλαδή η εξέλιξη των συνταγματικών δικαιωμάτων οδήγησε στην ανεπάρκεια της κλασσικής διάκρισης του G. Jellinek. Τα συνταγματικά δικαιώματα δεν μπορούν πλέον να διακριθούν σε δικαιώματα του *status negativus*, *status activus* και *status socialis*, διότι όλα έχουν αποκτήσει αμυντική, προστατευτική και εξασφαλιστική διάκριση.» (Δημητρόπουλος, 2001: 5). Γίνεται αντιληπτό ότι η Τριτενέργεια συνδέεται με τη διεύρυνση του προστατευτικού περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Η προστατευτική αυτή διάσταση απεικονίζεται στη σχέση κράτους και πολίτη. Συγκεκριμένα, η διάσταση αυτή στρέφεται προς το κράτος και όχι κατά του κράτους. Και στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει η πιο κρίσιμη διάκριση. Το προστατευτικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν τριτενεργεί αφ' εαυτού, δηλαδή δεν στρέφεται και προς τους ιδιώτες. Αντίθετα, μόνο κατόπιν έκδοσης σχετικού νόμου μπορεί να επεκταθεί η προστατευτική υποχρέωση στις ιδιωτικές σχέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η προστασία της ανθρώπινης αξίας κατ' άρθρο 2 του Συντάγματος. Οι ιδιώτες οφείλουν να τη σέβονται και το κράτος να την προστατεύει. Σε περίπτωση όμως κατά την οποία το Κράτος επιδιώκει να ζητήσει από τους ιδιώτες να

λειτουργήσουν προστατευτικά απέναντι σε κάποια έκφανση της ανθρώπινης αξίας, τότε θα το απαιτήσει μέσα από την έκδοση νόμου, κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος¹

Τμήμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελούν τα ατομικά δικαιώματα. Κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και ρυθμίζουν τη σχέση της κρατικής εξουσίας με τους εξουσιαζόμενους. Τα ατομικά δικαιώματα περιγράφουν σε νομικό λόγο την αυτοδέσμευση και τον αυτοπεριορισμό που οφείλει να επιδεικνύει η κρατική εξουσία έναντι των διοικουμένων, κατά την άσκησής της από τα κρατικά όργανα. Δηλαδή, το Σύνταγμα θεσπίζει περιορισμούς ενάντια στην πιθανή απόπειρα κρατικής αυθαιρεσίας. Οι περιορισμοί αυτοί συνιστούν κατ' αρχήν νόμιμες και αποδεκτές παρεμβάσεις πάνω στον τρόπο άσκησης της κρατικής εξουσίας και με το περιεχόμενό τους νοηματοδοτούν τη σχετικότητα της συνταγματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Αυτό ειδικότερα σημαίνει ότι τα άρθρα του Συντάγματος που ενσωματώνουν τα ατομικά δικαιώματα, προβάλλουν ρυθμίσεις, οι οποίες δρουν χωρίς να υπονομεύουν την εξουσία που ασκεί το κράτος έναντι των πολιτών, αφετέρου, δε, προνοούν ώστε η άσκηση των δικαιωμάτων του κάθε ενός προσώπου ξεχωριστά να μην παρεμποδίζει την άσκησή τους από τους υπόλοιπους. Άλλωστε, η συνταγματική κατοχύρωση αρκετών από τα ατομικά δικαιώματα συναρτάται τόσο από τον μορφή που λαμβάνει η νομοθετική του εξειδίκευση, όσο και από τον τρόπο που αντιμετωπίζονται από τη δικαστική πρακτική, καθώς τελούν υπό την επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Ο εκτελεστικός νόμος που εκδίδεται κατ' εξουσιοδότηση του Συντάγματος είναι ρυθμιστικός του περιεχομένου και της έκτασης των ατομικών δικαιωμάτων και στοχεύει πρωτίστως στην εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος και δευτερευόντως στη θέσπιση περιορισμών (Αναστασιάδου, 2019: 4). Ύστερα από όλα αυτά, γίνεται κατανοητό ότι η Πολιτεία φέρει ειδική υποχρέωση παροχής έννομης προστασίας προς τα ατομικά δικαιώματα και όχι απλώς με αμυντικό τρόπο, αλλά και με ενεργητικό, με τη διασφάλιση όλων εκείνων των μέσων προς την ακώλυτη άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων. Κατά αντιστοιχία, η προστατευτική-εξασφαλιστική διάσταση επεκτείνεται και στα κοινωνικά δικαιώματα (Δημητρόπουλος, 2001: 5).

¹ «Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.»

Η θεωρία του δικαίου τοποθετούσε ανέκαθεν τα θεμελιώδη δικαιώματα στην "καρδιά" του δημοσίου δικαίου. Και τούτο διότι από τη φύση τους πραγματεύονται φιλοσοφικές έννοιες με προεξάρχουσες αυτές όπως της ανθρώπινης αξίας, της ελευθερίας και της ισότητας, ενώ ταυτόχρονα το περιεχόμενό τους επιβεβαιώνει την ενότητα του δικαίου και ενισχύει την θεωρητική νομική πεποίθηση ότι δεν υφίστανται διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό δίκαιο. Η άποψη αυτή δικαιολογείται απόλυτα από το γεγονός ότι στα θεμελιώδη δικαιώματα βασίζονται κάποιες αρχές του ιδιωτικού δικαίου, όπως για παράδειγμα η ελευθερία των συμβάσεων και ο ανταγωνισμός, αλλά και από το ότι πολλές εκφάνσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (Βλαχόπουλος, 2017: εισαγωγή).

Αν και από τους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου η ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων ήταν απόλυτη, στην κλασική θεωρία, τα θεμελιώδη δικαιώματα προσέλαβαν αποκλειστική κατά του κράτους κατεύθυνση (αντικρατική κατεύθυνση). Με άλλα λόγια, διαμορφώθηκαν ως νομικοί κανόνες (κανόνες δημοσίου δικαίου) που προστατεύουν το άτομο μόνο από την κρατική και όχι από την ιδιωτική εξουσία. Ο δημόσιος αυτός χαρακτήρας των ατομικών δικαιωμάτων αποτέλεσε το μεγάλο νομικό τους μειονέκτημα (Ηλιοπούλου-Στράγγα, 1990: 6 επ. και Δημητρόπουλος, 2005α: 23 επ.)

Τα θεμελιώδη δικαιώματα (ατομικά και κοινωνικά) αλληλεπιδρούν προς το κοινωνικό κράτος, ενώ ταυτόχρονα υφίσταται σχέση αλληλεξάρτησης. Το κοινωνικό κράτος οφείλει εξασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο ευπρεπούς διαβίωσης στα φυσικά πρόσωπα που συμμετέχουν σε αυτό, μέσα από την κάλυψη των βασικών βιωτικών αγαθών και των αναγκαίων υπηρεσιών. Από την άλλη πλευρά το Σύνταγμα έρχεται υπό την ιδιότητα του θεμελιώδη Νόμου της πολιτείας να προσδώσει νόημα και περιεχόμενο σε αυτήν την προσφορά του κοινωνικού κράτους μέσα από την αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο το κοινωνικό κράτος νοσηματοδοτεί το τυπικό δικαίωμα στην ισότητα και εξασφαλίζει τις ελάχιστες προϋποθέσεις, ώστε ο πολίτης να μπορεί να απολαύσει το φυσικό του δικαίωμα στην ελευθερία. Τα θεμελιώδη δικαιώματα καθορίζουν τα ουσιαστικά και διαδικαστικά όρια εντός των οποίων το κοινωνικό κράτος καλείται να εκπληρώσει την αποστολή του. Επίσης, πέρα από τη ρύθμιση της έννομης κατάστασης των φορέων τους, τα θεμελιώδη δικαιώματα

συνιστούν αντικειμενικούς κανόνες δικαίου, οι οποίοι διέπουν ολόκληρη την έννομη τάξη. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων (Κόμπου, 2006: 04).

3. Γραμμή άμυνας έναντι τρίτων

3.1. Η αναγκαιότητα εισαγωγής της Τριτενέργειας

Η ολοένα αυξανόμενη σημασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ιδίως των ατομικών έναντι της απειλής των εννόμων αγαθών που αυτά προστατεύουν, καθώς και η ιδιωτικοποίηση άμεσα ή έμμεσα πολλών δραστηριοτήτων που παραδοσιακά ανήκαν στο κράτος, δημιούργησαν και οριοθέτησαν το νομικό θεσμό της τριτενέργειας στο πεδίο του Δημοσίου δικαίου. Ο θεσμός αυτός επινοήθηκε από τη θεωρία του Δικαίου ως απάντηση στο ερώτημα εάν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να αντιταχθούν απέναντι σε κάθε είδους εξουσία ή φορέα που τα επιβουλεύεται, ανεξαρτήτως εάν αυτοί φέρουν δημόσιο ή και ιδιωτικό χαρακτήρα. Δηλαδή, εάν τα δικαιώματα, αυτά μπορούν να προβληθούν γενικά, απέναντι στου ιδιώτες, ως «τρίτους», παρά το γεγονός ότι υφίστανται στο νομικό κόσμο για να προστατεύουν τους ιδιώτες έναντι του Κράτους. Πρόκειται για το πρόβλημα της λεγόμενης «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων και πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε ουσιαστικώς στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, καθώς σε ό,τι αφορά στα πολιτικά δικαιώματα, ως εκ της φύσεώς τους, μία τέτοια συζήτηση θα ήταν άνευ ουσίας.

Ως προελέχθη, τα ατομικά δικαιώματα συνιστούσαν πάντοτε μία γραμμή άμυνας έναντι της κρατικής εξουσίας και για αυτό το λόγο χαρακτηρίζονταν ως αμυντικά δικαιώματα. Η συνταγματική κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί την αναγνώριση της λειτουργίας νομικών κανόνων και δικαιωμάτων στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ του κράτους και των ιδιωτών. Αντίθετα, οι σχέσεις μεταξύ ιδιωτών ρυθμίζονταν ανέκαθεν με κανόνες και συμβάσεις του ιδιωτικού δικαίου. Η παραβίαση των συγκεκριμένων των κανόνων αυτών, αναλόγως επέσυρε την επιβολή ποινικών κυρώσεων ή θεμελίωνε αστική ευθύνη. Υπό το πρίσμα αυτό, η τριτενέργεια ειδικά σε ό,τι αφορά στα ατομικά δικαιώματα, μοιάζει ως αν να μην έχει συγκεκριμένο λόγο ύπαρξης. Αυτό

το οποίο έχει όμως ιδιαίτερη σημασία, είναι η απάντηση στο ερώτημα εάν τα ατομικά δικαιώματα τυγχάνουν άμεσης ή έμμεσης εφαρμογής μεταξύ των μερών των ιδιωτικών εννόμων σχέσεων, δεσμεύοντας όλους και όχι μόνο τα κρατικά όργανα, προστατεύοντας τους ιδιώτες όχι μόνο έναντι του κράτους, αλλά και έναντι των τρίτων.

Στην περίπτωση κατά την οποία το Δημόσιο αναθέτει την άσκηση κρατικών αρμοδιοτήτων σε ένα φυσικό πρόσωπο ή σε ένα Ν.Π.Ι.Δ., το οποίο δεν συνιστά «τρίτον», δεν μπορούμε να ομιλούμε περί εφαρμογής της θεωρίας της τριτενέργειας, καθώς το πρόσωπο αυτό, κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων ουσιαστικώς τελεί σε σχέση πρόσκτησης του δεσμεύεται πλήρως από τις υποχρεώσεις, οι οποίες απορρέουν από τα ατομικά δικαιώματα. Στην περίπτωση όμως, κατά την οποία ο πολίτης έρχεται σε συναλλακτική ή εν γένει συμβατική επαφή με πρόσωπα που δεν είναι φορείς δημόσιας εξουσίας, πρέπει η παρεχόμενη έννομη προστασία να αντλείται όχι μόνο μέσα από το Ιδιωτικό Δίκαιο, αλλά και από το οπλοστάσιο του Δημοσίου Δικαίου και μάλιστα από το Συνταγματικό Δίκαιο (Δαγτόγλου, 2012: 101 επ).

Αν γινόταν δεκτό πως αυτές οι μορφές κρατικής δραστηριότητας επειδή έχουν εξουσιαστικό χαρακτήρα δεν υπάγονται στο ρυθμιστικό πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, θα οδηγούμασταν στο άτοπο συμπέρασμα της παραδοχής μιας μεθόδου κρατικής παρέμβασης στην ιδιωτική και κοινωνική ζωή συνταγματικά ανεξέλεγκτης. Το κράτος θα επέλεγε τη μορφή της δράσης που θα το αποδέσμευε από την υποχρέωση της προστασίας των ιδιωτών, που όμως ρητά διατυπώνεται στο Άρθρο 25 §1 του Συντάγματος.

Στον πυρήνα τους τα συνταγματικά θεμελιώδη δικαιώματα, κατοχυρώνουν δικαιοκές γενικές ρήτρες. Για παράδειγμα η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, η οποία αποτελεί πυλώνα του ενοχικού δικαίου κατοχυρώνεται στο άρθρο 361 ΑΚ και συνιστά έκφραση της γενικότερης αρχής της ιδιωτικής αυτονομίας ή της ιδιωτικής βούλησης, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να δραστηριοποιηθεί με όποιον τρόπο θεωρεί αυτός ως πιο πρόσφορο, να ρυθμίσει με ελεύθερη βούληση τις προσωπικές και περιουσιακές του σχέσεις και να αναπτύξει ακώλυτα την προσωπικότητά του. Άλλωστε, ένα από τα ζητήματα του ενοχικού δικαίου συνιστά το εάν και σε ποιο

βαθμό, εφαρμόζονται άμεσα ή έμμεσα στις ιδιωτικές σχέσεις, οι διατάξεις του Συντάγματος, οι οποίες ενσαρκώνουν τα ατομικά δικαιώματα.

Ο προβληματισμός αυτός συνδέεται νοηματικά με την υφιστάμενη αίσθηση σε θεωρητικό επίπεδο ότι η ακτινοβολία των διατάξεων αυτών εξικνείται έως την παροχή προστασίας προς τον ιδιώτη μόνο έναντι των φορέων της δημόσιας εξουσίας. Εγείρεται, δηλαδή το ζήτημα της άμεσης ή έμμεσης «τριτενέργειας» των ατομικών δικαιωμάτων (Γεωργιάδης Απ., 1999 σε Κόμπου, 2006: 6). Ο Walter Leisner στη μελέτη του «Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ιδιωτικό Δίκαιο» υποστηρίζει ότι τόσο τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, όσο και οι αρχές που πηγάζουν από αυτά, όπως η ελευθερία και η ισότητα, συνιστούν αξιώματα της έννομης τάξης ως συνόλου και ισχύουν όχι μόνο στην κάθετη σχέση κράτους - πολιτών, αλλά και στην οριζόντια σχέση πολιτών μεταξύ τους (Leisner, 1960 σε Κόμπου, 2006: 6).

3.2. Έννοια και Νομική θεμελίωση του θεσμού της Τριτενέργειας

Ένα από τα παράγωγα της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας και της ανάπτυξης της βιομηχανικής κοινωνίας, υπήρξε η συνειδητοποίηση ότι η ατομική προσωπικότητα δεν απειλείται μόνο από τη δημόσια, αλλά φαλκιδεύεται σε επίπεδο ιδιωτικών κοινωνικών σχέσεων. Ο συνταγματικός νομοθέτης θέλοντας να ικανοποιήσει την αναγκαιότητα του να παρασχεθεί αντίστοιχη προστασία και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, όρισε μετά την αναθεώρηση του έτους 2001 στο τρίτο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 25 του Συντάγματος, σε ό,τι αφορά στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ότι: «Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις των ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν», εισάγοντας ευθέως στην ελληνική έννομη τάξη τον ήδη γνωστό στη θεωρία θεσμό της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η ορολογική προέλευση της Τριτενέργειας ευρίσκεται στη μετάφραση του γερμανικού όρου “Drittwirkung” και αφορά σε μια κατασκευή της γερμανικής θεωρίας του Δικίου μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, από εποχής του εργατολόγου (και όχι όπως θα αναμενόταν ενός Συνταγματολόγου) Nipperdey.

Ως Τριτενέργεια νοείται είτε η άμεση εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων σε μια ιδιωτική διαφορά και συνακόλουθη δέσμευση των ιδιωτών από

αυτά, είτε η έμμεση, με την έννοια ότι οι αντίστοιχοι συνταγματικοί κανόνες λειτουργούν συμπληρωματικά προς τους κανόνες ή τις ρήτρες του ιδιωτικού δικαίου (όπως για παράδειγμα η προβλεπόμενη στο άρθρο 281 Α.Κ. καταχρηστική άσκηση δικαιώματος, καθώς και η προστασία της προσωπικότητας, σύμφωνα με το άρθρο 57 Α.Κ.). Η “τριτενέργεια” ή “οριζόντια ενέργεια”, ή, ορθότερα, η “απόλυτη ενέργεια” των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι μια θεωρία, η αποδοχή της οποίας οδηγεί σε μία διεύρυνση του κύκλου των προσώπων που δεσμεύονται από τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η θεωρία της “τριτενέργειας” έχει, συνεπώς, ως σκοπό να επεκτείνει την ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και ρυθμίζουν τις σχέσεις Κράτους-Πολίτη, και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Ένας ολοκληρωμένος ορισμός της θεωρίας αυτής θα μπορούσε να είναι ο εξής: «Τριτενέργεια είναι η προς τα πρόσωπα κατευθυνόμενη και κυρίως από την κρατική εξουσία πραγματοποιούμενη αμυντική νομική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία εξασφαλίζει την ακώλυτη άσκησή τους, εξαναγκάζοντας τις απειλητικές αντικοινωνικές δυνάμεις να απέχουν από κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας» (Δημητρόπουλος, 2005α: 87).

Σύμφωνα με τον Nipperdey, η συγκεκριμένη λειτουργία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων έχει χαρακτηριστεί εσφαλμένα ως «τριτενέργεια». Αντίθετα προκρίνει τη χρήση του όρου «απόλυτη ενέργεια». Σαφώς, η παραδοχή ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα παράγουν άμεση ενέργεια, δεν συνεπάγεται την εφαρμογή τους σε ολόκληρο το φάσμα του ιδιωτικού δικαίου. (Κόμπου, 2006: 13). Το περιεχόμενο και η λειτουργία του θεμελιώδους δικαιώματος καθορίζει την επέκτασή του και σε ιδιωτικές έννομες σχέσεις.

Η θεωρητική και πρακτική προβληματική της τριτενέργειας επικεντρώνεται στο αν εμφανίζεται ή όχι, στις εξεταζόμενες ιδιωτικές σχέσεις, κάποιο σχήμα εξουσίασης. Η θεωρία της “τριτενέργειας” αναπτύχθηκε αρχικά στο εργατικό δίκαιο, καθώς εκεί ιδιαίτερος ρυθμίζονται σχέσεις, οι οποίες ενέχουν εξουσιαστικό χαρακτήρα. Το γεγονός, αυτό σε συνδυασμό με την ιστορική σύνδεση ανάμεσα στα θεμελιώδη δικαιώματα και το Κράτος, οδηγεί κατ’ αρχάς στο να θεωρηθεί ως προπαιτούμενο για την εφαρμογή της “τριτενέργειας” η ύπαρξη σχέσης “ιδιωτικής εξουσίασης” μεταξύ των ιδιωτών. Σύμφωνα με τον Μάνεση, μόνο σε καταφατική περίπτωση είναι νοητή η τριτενέργεια. Μάλιστα το συνδέει με το γεγονός, ότι η θεωρία της τριτενέργειας ξεκίνησε από το εργατικό δίκαιο,

που είναι «ο κατ' εξοχήν κλάδος “δημοσιοποιημένων” σχέσεων ιδιωτικού δικαίου» (Μάνεσης, 1981: 52). Εν τούτοις, από την περιπτωσιολογική ανάλυση θα φανεί ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα τριτενεργούν εμμέσως και σε σχέσεις ιδιωτών που δεν περιέχουν το στοιχείο της εξουσίας.

Ο Nipperdey χρησιμοποιεί τον όρο «απόλυτη ενέργεια» και αναφέρεται σε συγκεκριμένα θεμελιώδη δικαιώματα, για τα οποία θεωρεί ότι παράγουν τέτοιου είδους ενέργεια. Ο όρος «απόλυτη ενέργεια» φαίνεται καταρχήν να είναι συμβατός με τον λειτουργικό προορισμό πο επιτελούν τα θεμελιώδη δικαιώματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Θα ήταν ενδεχομένως πιο δόκιμη η χρήση του όρου «*απόλυτη αμυντική ενέργεια*» ή απλούστερα «*αμυντική ενέργεια*» αφού ο όρος αυτός αποδίδει αφενός τις κατευθύνσεις προς τις οποίες στρέφονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και αφετέρου το περιεχόμενο και τη μορφή της ενέργειάς τους. Η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις συνδέεται με την αμυντική ενέργεια. Οι λέξεις «απόλυτη» και «άμεση» από όπου πήρε και την ονομασία της η θεωρία του Nipperdey είναι λέξεις «κλειδιά» στη θεωρία αυτή. Σχετικά με την χρησιμοποίηση του όρου «άμεση ενέργεια», δεν ήταν απαραίτητη η χρήση του καθώς η δύναμη αυτή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η αμεσότητα, προκύπτει από την ίδια τους τη φύση ως συνταγματικών κανόνων. Η συνταγματική δέσμευση της ιδιωτικής εξουσίας, βρίσκεται σε συνάρτηση προς το εύρος και το περιεχόμενο της συνταγματικής δέσμευσης της κρατικής και της δικαστικής εξουσίας, ενώ εξαρτάται και από τον τρόπο που θεμελιώνεται και λειτουργεί η έννομη τάξη (Δημητρόπουλος, 1981 σε Μπουκουβάλα, 2012: 322).

Σχετικά με τη νομική θεμελίωση της “τριτενέργειας” υπάρχουν σοβαρές θεωρητικές διαμάχες. Πριν από την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001, η ισχύς της θεωρίας της “τριτενέργειας” θεμελιωνόταν είτε σε συγκεκριμένες συνταγματικές αρχές και διατάξεις, όπως η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, η ακώλυτη άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος), η ανθρώπινη αξία (άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος) και η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος).

Το Σύνταγμα υπερέχει των υπολοίπων κανόνων δικαίου. Οι Συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα, παράγουν αντικειμενικούς κανόνες

δικαίου και δημιουργούν μια αντικειμενική τάξη αξιών. Υπό αυτή την θέωρηση, από την αναθεωρημένη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος γεννήθηκε ένα νέο νομικό αξίωμα, η αρχή της Τριτενέργειας. Κατά μία άποψη, καθιερώνεται στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών η απόλυτη ενέργεια των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άμεση τριτενέργεια), με την προϋπόθεση ότι τα δικαιώματα αυτά προσιδιάζουν στις σχέσεις τους (Ηλιοπούλου-Στράγγα, 1990: 32). Η αποδοχή της “άμεσης τριτενέργειας” δεν σημαίνει αυτομάτως την υποταγή του ιδιωτικού δικαίου στις συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα. Ο ιδιώτης μέσα από τα ένδικα βοηθήματα που υποβάλλει ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων και ακολούθως ο δικαστής στην απόφαση που εκδίδει μετέρχονται της τριτενέργειας, κάθε φορά που ο κοινός νομοθέτης είτε δεν ασκεί σωστά την συνταγματική του αρμοδιότητα να προστατεύσει τα θεμελιώδη δικαιώματα είτε υποπίπτει σε πλημμέλεια κατά τρόπο που αντιβαίνει στο Σύνταγμα. Τα θεμελιώδη δικαιώματα υπάρχουν στο νομικό μας σύστημα για να υποχρεώνουν το κράτος να παρέχει προστασία από πράξεις ιδιωτών και ως εκ τούτου κρίνεται απαραίτητη η κατασκευή της δεσμευτικής ισχύος των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά τους ιδιώτες. Δηλαδή η “τριτενέργεια” έχει αποκλειστικά επικουρική και ενδεχομένως διορθωτική λειτουργία.

Τίθεται το ερώτημα εάν όλα τα δικαιώματα τριτενεργούν. Κατ’ αρχάς, μερικά δικαιώματα που προβλέπονται στο Σύνταγμα, όπως το δικαίωμα στην ιθαγένεια ή αυτό του να είναι κάποιος δεκτός σε όλες τις δημόσιες (άρθρο 4) ή το δικαίωμα αλλοδαπού να μην εκδοθεί για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας (άρθρο 5 παρ. 2) ή το δικαίωμα στη δημόσια δωρεάν παιδεία (άρθρο 16 παρ. 4), από τη φύση τους είναι δυνατόν να παραχωρηθούν ή να προσβληθούν μόνο από το Κράτος. Επομένως, τα δικαιώματα αυτά δεν θεωρούνται δεκτικά “τριτενέργειας”. Το αντίθετο ισχύει για άλλα δικαιώματα όπως η προστασία της αξίας του ανθρώπου², το δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας (άρθρο 22 παρ. 1) ή η συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα απεργίας (άρθρο 23 παρ. 1 και 2). Τα δικαιώματα αυτά είναι με τέτοιο τρόπο διατυπωμένα στη σχετική συνταγματική διάταξη, ώστε τεκμαίρεται ότι εκ φύσεως “τριτενεργούν”.

² Η διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 του Συντάγματος επιβάλλει στην Πολιτεία τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου ως πρωταρχικό αγαθό. Η εν λόγω διάταξη τριτενεργεί και στις σχέσεις του ιδιωτικού δικαίου διαμέσου της γενικής ρήτρας του άρθρου 57 Α.Κ.

Σημασία έχει βεβαίως όχι μόνο το περιεχόμενο του δικαιώματος, αλλά και η έννομη σχέση μέσα από την οποία αυτό εξετάζεται. Για παράδειγμα, τα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δεν είναι απόλυτα. Περιορισμοί στα δικαιώματα αυτά μπορεί να επέλθουν σε περίπτωση συνδρομής σοβαρών λόγων δημόσιου συμφέροντος, καθώς και σε περίπτωση που μέσα από την άσκησή τους προσβάλλονται τα δικαιώματα άλλων προσώπων. Σε κάθε περίπτωση, οι όποιοι περιορισμοί επιβάλλονται υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, η οποία κατοχυρώνεται ρητά, στο άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος ορίζοντας ότι «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ...τελούν υπό την εγγύηση του κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας».

Επιπλέον, η νομιμότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων προϋποθέτει να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα, καθώς και να προβλέπονται από τον νόμο, ο οποίος δεν απαιτείται απαραιτήτως να είναι τυπικός. Τέλος, τα θεμελιώδη δικαιώματα μπορούν να τυγχάνουν προστασίας και έναντι ιδιωτών που τα προσβάλλουν, αφού σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 25 του Συντάγματος, όπως διαμορφώθηκε μετά την αναθεώρηση του 2001, «τα δικαιώματα ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν». Ούτως ειπείν, εφαρμόζεται, η θεωρία της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων, στην οποία εμπίπτει κατ' εξοχήν η σχέση εργοδότη και εργαζομένου³. Για παράδειγμα, το Σύνταγμα προστατεύει τη συνδικαλιστική ελευθερία, δηλαδή τη δυνατότητα συστάσεως, λειτουργίας και διάλυσης μίας συνδικαλιστικής οργάνωσης, καθώς και της προσχώρησης ή αποχώρησης των μελών της. Μάλιστα, η προστασία αυτή παρέχεται εναντίον κάθε προσβολής, από οποιονδήποτε τρίτο, όπως προ πάντων, από τον εργοδότη. Ως δικαίωμα κατοχυρώνεται στο άρθρο 23 του Συντάγματος, το οποίο περιγράφει την συνδικαλιστική ελευθερία κατά τον παραδοσιακό τρόπο κατοχυρώσεως ενός υποκειμενικού απλώς

³ Βλ. αναλυτικά παρακάτω σε ΟΛ.ΑΠ 01/2017.

δικαιώματος του ανθρώπου ή του πολίτη, αλλά ως υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει την ελευθερία και την ακώλυτη άσκηση των συναφών δικαιωμάτων. Εξειδικεύεται δηλαδή η υποχρέωση των οργάνων του κράτους, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, να διασφαλίζουν την ακώλυτη άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Επιπλέον, η προστασία ενάντια σε κάθε προσβολή σημαίνει ότι το σύνταγμα κατοχυρώνει τη συνδικαλιστική ελευθερία, όχι μόνο έναντι του κράτους, αλλά και οποιοδήποτε τρίτου και μάλιστα με άμεση ενέργεια (Δαγτόγλου, 2012: 809).

Σε ό,τι αφορά στο εάν τριτενεργούν και τα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα, φρονείται ότι το ζήτημα της “τριτενέργειας” ή μη, συνδέεται με τον τρόπο που ερμηνεύονται οι αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αρχή της ισότητας, η οποία καλύπτει και τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, όπως για παράδειγμα στο ατομικό εργατικό δίκαιο, σε συνδυασμό και με το άρθρο 22 του Συντάγματος. Η αρχή της ισότητας μπορεί να χρησιμοποιηθεί εμμέσως από τον ερμηνευτή του νόμου, ως ένα αξιολογικό συνταγματικό κριτήριο, κάθε φορά που προσπαθεί να συγκεκριμενοποιήσει τις γενικές ρήτρες και τις αόριστες νομικές έννοιες, όπως του άρθρου 178 ΑΚ για την ακυρότητα δικαιοπραξίας, αντιβαίνουσας στα χρηστά ήθη (Δαγτόγλου, 2012: 109).

Μέχρι την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001 υποστηριζόταν ότι μόνο τα ατομικά δικαιώματα τριτενεργούν. Πλην όμως, θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή η εφαρμογή της έμμεσης τριτενέργειας τουλάχιστον και στα κοινωνικά δικαιώματα, με την έννοια ότι ένας ιδιώτης θα ήταν δυνατόν να τα επικαλεσθεί έναντι άλλου ιδιώτη, στο πλαίσιο κάποιων περιορισμών δικαιωμάτων του τρίτου (τριτενέργεια αμυντικού χαρακτήρα). Με την παραδοχή αυτή γίνεται αποδεκτό ότι τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα παράγουν απόλυτη ενέργεια και επιβάλλουν την απόλυτη προστασία τους έναντι οποιασδήποτε προσβολής είτε από το Κράτος, είτε από ιδιώτες.

Εννοιολογικά η τριτενέργεια προσδιορίζεται ως αμυντική νομική συνταγματική ενέργεια που εφαρμόζεται στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων, με κατεύθυνση και προς την ιδιωτική και προς την κρατική εξουσία. Υποκείμενο εφαρμογής της είναι η κρατική εξουσία, η οποία οφείλει να ενεργεί σε συνταγματικά πλαίσια, χωρίς δηλαδή την

παρεμβολή διατάξεων του κοινού δικαίου, συνταγματική ενέργεια. Όμως η διάκριση της συνταγματικής αμυντικής ενέργειας σε άμεση και έμμεση δεν είναι δυνατή. Η παρεμβολή διατάξεων του κοινού δικαίου δεν καθιστά την συνταγματική αμυντική ενέργεια άμεση. Η «τρίτενέργεια» εξασφαλίζει την ελευθερία του ανθρώπου και περιορίζει την ιδιωτική απειλητική εξουσία, προστατεύει τον αμυνόμενο και τον επιτιθέμενο (Δημητρόπουλος, 1981/1982: 151).

Στις σχέσεις Ιδιωτικού Δικαίου, η προστασία του ατόμου από τις δικαιοπρακτικές αποφάσεις είτε του ίδιου είτε άλλων ιδιωτών, δεν νομιμοποιείται με γενικού περιεχομένου αναφορές στη «συνταγματικότητα» ή την «κοινωνική διάσταση» των ατομικών δικαιωμάτων. Αντιθέτως, απαιτείται η προσφυγή σε μία ξεχωριστή νομιμοποιητική βάση. Η βάση αυτή δομείται μέσα από την αξιολόγηση της έλλειψης δυνατοτήτων αυτοπροστασίας του ατόμου. Τόσο το εγγενές έλλειμμα αυτοκαθορισμού όσο και επιβαλλόμενος έξωθεν ετεροπροσδιορισμός θέτουν εξίσου το άτομο υπό την «ιδιωτική εξουσία» της άλλης πλευράς. Οι διαπιστώσεις αυτές έθεσαν σε μία ορθότερη βάση τη συζήτηση για τη θεωρία της τρίτενέργειας.

Πριν την ανάπτυξη της θεωρίας αυτής, η ιδιαιτερότητα της επίδρασης των συνταγματικών και ειδικότερα των ατομικών δικαιωμάτων στο Ιδιωτικό Δίκαιο τυποποιούνταν είτε σε εξωνομικούς χαρακτηρισμούς, όπως «ανακλαστική επενέργεια», είτε σε γενικές ρήτρες, χωρίς να προσδιορίζεται το λειτουργικό περιεχόμενό τους. Υπό τις παραπάνω απόψεις, μέρος της θεωρίας απέρριπτε χρησιμότητα της θεωρίας της τρίτενέργειας (Μανιτάκης, 1992: 278 επ.). Πλην όμως μέσα από την αποδοχή της ισχύος της Τρίτενέργειας, τα θεμελιώδη δικαιώματα αποκτούν εγγυητικό ρολο και παρέχουν προστασία στο πλαίσιο μιας ιδιωτικής σχέσης, προς το θιγόμενο μέρος, το οποίο δεν δύναται με άλλο τρόπο να προστατεύσει τον εαυτό του.

Στην ελληνική νομολογία η θεωρία της “τρίτενέργειας” υιοθετείται κατά κανόνα όμως δίχως να γίνεται ρητή αναφορά σε αυτήν. Σημαντική απόφαση για την «τρίτενέργεια» των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί η Ολ.ΑΠ 01/2007⁴. Ειδικότερα, το Δικαστήριο δέχτηκε την απαγόρευση χρήσης παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων σε πολιτική δίκη, αναγνωρίζοντας την επενέργεια τριών «τρίτενεργούντων» συνταγματικών δικαιωμάτων και πιο συγκεκριμένα του σεβασμού και της προστασίας

⁴ Βλ. παρακάτω στο επίμετρο.

της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (αρθρ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος), [μέρος της οποίας είναι και η ελευθερία της επικοινωνίας], της οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής (αρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος) και του απορρήτου των επιστολών (αρθρ. 19 παρ. του Συντάγματος). Η εν λόγω απόφαση αξιολογείται ως ιδιαίτερα σημαντική, διότι θεμελιώνει ερμηνευτικά την απαγόρευση χρήσης παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων στην πολιτική δίκη, μέσα από την επέκταση ισχύος συνταγματικών διατάξεων και στον χώρο του αστικού δικονομικού δικαίου, πλην όμως δεν συνεπάγεται αυτόματη επέκταση εφαρμογής σε ιδιώτες παραβάτες των τυχόν ιδιαίτερων ποινικών αδικημάτων από υπαλλήλους (Χρυσόγονος, 2006: 63).

Σποραδικά απαντώνται αποφάσεις στις οποίες γίνεται ρητή μνεία του όρου τριτενέργεια. Αποτελεί πλέον πάγια νομολογία των δικαστηρίων της Χώρας μας η «άμεση τριτενέργεια» που παράγει το άρθρο 22 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος για την αρχή της ίσης μεταχείρισης στις εργασιακές σχέσεις. Συγκεκριμένα με την ΑΠ 515/2001 έγινε δεκτό ότι : «με τη διάταξη του άρθρου 22 παρ. 1 εδ. β' του Συντάγματος καθιερώνεται η αρχή της ίσης μεταχείρισης στις εργασιακές σχέσεις, σύμφωνα με την οποία...θεσπίζεται κανόνας δημόσιας τάξης και άμεσης τριτενέργειας».

Βεβαίως, ο θεσμός της τριτενέργειας απαντάται και στις λοιπές ευρωπαϊκές έννομες τάξεις. Σύμφωνα με την ανάλυση της Verica TRSTENJAK Γενικής Εισαγγελέως του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο πλαίσιο πρότασής της ενώπιον του Δικαστηρίου, «από τη συγκριτική εξέταση της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα κράτη μέλη προκύπτει ότι είναι γνωστή και συζητείται στα περισσότερα κράτη μέλη, μολονότι μεμονωμένα ερωτήματα παραμένουν εν μέρει αδιευκρίνιστα και εξετάζονται. Στην Ιταλία αναγνωρίζεται τόσο η έμμεση δέσμευση όσον αφορά σχέσεις ιδιωτικού δικαίου μεταξύ ισοδύναμων μερών όσο και η άμεση δέσμευση των ιδιωτών στο πλαίσιο εννόμων σχέσεων στις οποίες ο ένας συμβαλλόμενος μπορεί να ασκήσει ισχυρότερη εξουσία από τον άλλον. Στο Βέλγιο η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων συζητείται και έχει δημιουργήσει νομολογιακή τάση προς την αναγνώριση της έμμεσης τριτενέργειας. Και στην Αυστρία εξελίσσεται ακόμη εν μέρει η αντιπαράθεση. Ομοίως δεν έχει δοθεί οριστική απάντηση στο ερώτημα ούτε στην Ελλάδα. Ωστόσο, η τριτενέργεια μεμονωμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει

αναγνωρισθεί στη Γαλλία, στην Ιρλανδία, στις Κάτω Χώρες, στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στη Σλοβενία. Η σλοβενική νομική θεωρία επισημαίνει ότι ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα του σλοβενικού συντάγματος επιτρέπουν την (άμεση) τριτενέργεια. Έως τώρα δεν έχει αναγνωρισθεί η τριτενέργεια διατάξεων που θεσπίζουν θεμελιώδη δικαιώματα στη Δανία και στο Λουξεμβούργο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, λόγω απουσίας γραπτού συντάγματος υπό την έννοια ενιαίου κειμένου, τα θεμελιώδη δικαιώματα απορρέουν από τους νόμους και τον Common Law. Ολοένα μεγαλύτερη σημασία αποκτά επίσης η νομολογία σχετικά με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, κυρίως μετά τον «Human Rights Act» του 1998, αλλά και νωρίτερα σε σχέση με το δίκαιο της Ένωσης. Στη Φινλανδία τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν δεσμεύουν άμεσα τους πολίτες, το κράτος όμως υποχρεούται να αποτρέψει την προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ιδιώτες»⁵.

Ο Leisner (1960) παρουσιάζει την «τριτενέργεια» και με τις δύο μορφές της, δηλαδή είτε ως άμεση μεταφορά του κανονιστικού περιεχομένου των θεμελιωδών ελευθεριών στο ιδιωτικό δίκαιο, είτε ως έμμεση μέσω της εννοιολογικής συμπλήρωσης των γενικών ρητρών. Αυτή η συνάντηση Δημοσίου και ιδιωτικού Δικαίου, μέσα από το πρίσμα της Τριτενέργειας διαμορφώνει την ουσία των δικαιωμάτων των κανόνων του δικαίου. Κατά τον Leisner το κανονιστικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μεταφέρεται και εφαρμόζεται στο ιδιωτικό δίκαιο με τρεις τρόπους. Αρχικά, με το να αντιμετωπισθούν ως δημόσια δικαιώματα, γεγονός, το οποίο τουλάχιστον στο ελληνικό Δίκαιο δεν μπορεί να εφαρμοστεί ένεκα του τρόπου δόμησης του ισχύοντος συστήματος δικαίου. Περαιτέρω, θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν μέσω των γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου, η έμμεση δηλαδή εφαρμογή τους η οποία έχει ως αποτέλεσμα την «άμεση τριτενέργεια», διαφορετικά καταλήγει σε συγχύσεις ή στην ολοκληρωτική άρνηση της «τριτενέργειας». Ο τρίτος τρόπος τον οποίο δέχεται ο Leisner, όπως επίσης και ο Nipperdey, είναι η άμεση δημιουργία ιδιωτικών δικαιωμάτων από τα θεμελιώδη

⁵ Βλ. αναλυτικότερα σε προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Verica TRSTENJAK της 8ης Σεπτεμβρίου 2011 Υπόθεση C-282/10 Maribel Dominguez κατά Centre informatique du Centre Ouest Atlantique κατά Préfet de la région.

δικαιώματα (Δημητρόπουλος, 1981/1982: 185). Ο Leisner κάνει διάκριση μεταξύ της δικαιοπρακτικής περιοχής και της εξωδικαιοπρακτικής περιοχής. Κριτήριο αυτής της διάκρισης αποτελεί η πραγματική συναλλακτική ελευθερία. Έτσι, στη δικαιοπρακτική περιοχή, όπου παρατηρείται πραγματική συναλλακτική ελευθερία, είναι νομικά δυνατή η παραίτηση από την παρεχόμενη από τα θεμελιώδη δικαιώματα συνταγματική προστασία. Τα όρια της δυνατότητας παραιτήσεως προσδιορίζονται από τις επιφυλάξεις νόμων, που περιέχονται στις διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αντίθετα, στην εξωδικαιοπρακτική περιοχή, όπου δεν υπάρχει η ελευθερία των συναλλαγών, είναι αναγκαία η δημιουργία ενός γενικού κανόνα που να ρυθμίζει τις συγκρούσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Βασικό κριτήριο για τη συναγωγή του κανόνα αυτού παρέχουν οι επιφυλάξεις νόμων που περιέχονται στις διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων (Κόμπου, 2006: 18).

3.3. Η διάκριση ανάμεσα σε άμεση και έμμεση Τριτενέργεια

Η θεωρία, αλλά και η νομολογία, διαχωρίζουν την άμεση από την έμμεση τριτενέργεια, ως προς τον τρόπο και το βαθμό επενέργειας της ισχύος του περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές σχέσεις. Στην περίπτωση της άμεσης τριτενέργειας ο ιδιώτης για να θεμελιώσει ένα δικαίωμα ή μια υποχρέωση τα οποία δεν προβλέπονται στο ιδιωτικό δίκαιο, επικαλείται απευθείας την ισχύ μίας διάταξης του Συντάγματος που κατοχυρώνει ένα σχετικό θεμελιώδες δικαίωμα. Το ίδιο συμβαίνει και στις περιπτώσεις, όταν το κύρος μίας δικαιοπραξίας ελέγχεται απευθείας μέσα από το πρίσμα κάποιας συνταγματικής διάταξης. Στην άμεση τριτενέργεια τα συνταγματικά δικαιώματα λαμβάνουν χαρακτήρα αυτοτελών κανόνων δικαίου. Τούτο έχει ως συνέπεια, για παράδειγμα, την ακυρότητα όσων δικαιοπραξιών αντιτίθενται σε αυτά. Δηλαδή το περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων ανάγεται σε απαγορευτική διάταξη νόμου, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο τη δικαιοπραξία απαγορευμένη και κατ' επέκταση άκυρη σύμφωνα με το άρθρο 174 Α.Κ. Αντίστοιχα, μέσω της αποδοχής της ισχύος της άμεσης τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μπορεί να

θεμελιωθεί παράνομη συμπεριφορά κατά το άρθρο 914 Α.Κ. και να γεννηθεί η υποχρέωση αποζημίωσης σε περίπτωση υπαίτιας προσβολής τους.

Σύμφωνα με τον κεντρικό πυρήνα της «άμεσης» θεωρίας, τα θεμελιώδη δικαιώματα έχουν αντικειμενική φύση. Οι αντικειμενικοί κανόνες δικαίου δεσμεύουν όχι μόνο το κράτος αλλά και τους ιδιώτες. Ο Nipperdey αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η απειλή της ελευθερίας είναι μεγάλη. Αλλά η ελευθερία είναι ένα αδιαίρετο σύνολο, που πρέπει να υπάρχει σε όλες τις βιοτικές περιοχές». Άλλωστε χαρακτηριστικό γνώρισμα της γερμανικής έννομης τάξεως είναι η ενότητα. Το ιδιωτικό δίκαιο είναι τμήμα της ενιαίας συνολικής τάξεως δικαίου. Το δίκαιο ως ενιαία τάξη περιέχει το ιδιωτικό δίκαιο. Σύμφωνα με τον Δαγτόγλου (2012) «Την άμεση τριτενέργεια, δηλαδή τη δεσμευτικότητα όλων ή ορισμένων ατομικών δικαιωμάτων και στο ιδιωτικό δίκαιο, με συνέπεια την ακυρότητα των δικαιοπραξιών που αντίκειται στα ατομικά δικαιώματα, δέχεται μόνο το γερμανικό Ομοσπονδιακό Εργατικό Δικαστήριο και μερικές αποφάσεις του Ακυρωτικού, καθώς επίσης μικρό τμήμα της θεωρίας». Η απευθείας αναγωγή στις συνταγματικές διατάξεις που ρυθμίζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα (κανόνες αντικειμενικού δικαίου), χωρίς τη μεσολάβηση των γενικών ρητρών του αστικού δικαίου συνδέεται με την άμεση Τριτενέργεια

Αντιθέτως, όταν τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται στις ιδιωτικές σχέσεις με έμμεσο τρόπο για την ερμηνεία των γενικών ρητρών και των αορίστων νομικών εννοιών, καθώς και την πλήρωση των κενών του ιδιωτικού δικαίου, τότε γίνεται λόγος για έμμεση τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η εφαρμογή της έμμεσης τριτενέργειας στις ιδιωτικές σχέσεις των συνταγματικών διατάξεων, τις οποίες προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα δεν πραγματοποιείται απευθείας. Αντίθετα, οι γενικές ρήτρες και αόριστες νομικές έννοιες, οι οποίες περιέχονται σε κανόνες του ιδιωτικού δικαίου, όπως η καλή πίστη, τα χρηστά ήθη, μεταδίδουν το κανονιστικό περιεχόμενο των συνταγματικών εγγυήσεων στις ιδιωτικές σχέσεις, με την έννοια ότι ο νομοθέτης συγκεκριμενοποιεί τις διατάξεις του Συντάγματος με διατάξεις ιδιωτικού δικαίου, οι οποίες και εκφράζονται στις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων. Γι' αυτό και την αποκαλούν “διπλά-έμμεση” ή “διάμεση τριτενέργεια” (Δέλλιος, 2003: 369)

Η δράση των ιδιωτών πρέπει να κρίνεται σύμφωνα με το περιεχόμενο των κανόνων αυτών. Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις που λείπουν ειδικοί κανόνες ιδιωτικού δικαίου, τότε είναι δυνατή η έμμεση επίδραση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με την εννοιολογική συμπληρωματική των αόριστων νομικών εννοιών και γενικών ρητρών του ιδιωτικού δικαίου (Δημητρόπουλος, 1981/1982: 195 & Κασιμάτης, 2000: 82). Στην προσδιοριστική αυτή ενέργεια τα θεμελιώδη δικαιώματα λειτουργούν ως κατευθυντήριες γραμμές, στο μέτρο που εκφράζουν μια γενική τάξη αξιών. Ταυτόχρονα, διασφαλίζουν τόσο την ενότητα του δικαίου στη δικαιοϊκή ηθική, όσο και την αυτονομία, του ιδιωτικού δικαίου από το δημόσιο δίκαιο.

Πράγματι, είναι φανερό ότι η θεωρία της «έμμεσης τριτενέργειας» δεν προσφέρει μία ξεκάθαρη λύση: από τη μία υποστηρίζει την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ιδιωτικό δίκαιο, άρα καταλήγει στα ίδια αποτελέσματα με την «άμεση» θεωρία, από την άλλη δέχεται μόνο την εφαρμογή των γενικών ρητρών, και αυτό έχει ως επακόλουθο την άρνηση της «τριτενέργειας», πράγμα το οποίο αρνούνται κατηγορηματικά οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής. Πάντως, οι παρεχόμενες νομικές λύσεις είναι οι ίδιες ο,τιδήποτε και αν χρησιμοποιήσουμε (άμεση χρησιμοποίηση συνταγματικών διατάξεων ή ορθή χρησιμοποίηση γενικών ρητρών) (Κασιμάτης, 2000: 82). Στην ουσία η «έμμεση τριτενέργεια» αποτελεί μια εφαρμογή της μεθόδου της σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας νόμων. Όμως, η ιδιότητα αυτή του Συντάγματος ως «ερμηνευτικού» κανόνα απορρέει αυτονόητη ιεραρχική και ποιοτική του υπεροχή στο σύστημα των πηγών του δικαίου και δεν θα χρειαζόταν την επιβεβαίωσή της με την προσθήκη μιας νέας συνταγματικής διάταξης (Γεωργιάδης, 2002: 18-27). Τίθεται, ωστόσο, ζήτημα συνταγματικότητας των παρεχόμενων νομικών λύσεων. Ειδικότερα, υπάρχει σημαντικός κίνδυνος παροχής αντισυνταγματικών λύσεων με την απλή χρησιμοποίηση μόνο των γενικών ρητρών, αφού ενισχύεται πρακτικά η δικαστική «ευχέρεια» ως προς την ερμηνεία των ευρύτατων αυτών διατάξεων. Η χρησιμοποίηση, όμως, των διατάξεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων όχι μόνο μειώνει στο ελάχιστο (αν δεν εξαφανίζει) αυτό το ενδεχόμενο αλλά και ενισχύει ουσιαστικά την ασφάλεια του δικαίου.

Υποστηρίζεται πάντως και η άποψη, ότι ζήτημα “τριτενέργειας” τίθεται μόνο στις περιπτώσεις της “άμεσης τριτενέργειας”. Ως κύριο επιχείρημα προβάλλεται σχετικά, ότι σε έννομες τάξεις με “αυστηρό Σύνταγμα”, όπως η ελληνική, είναι αυτονόητο και δεν

χρειάζεται ιδιαίτερη θεωρητική θεμελίωση ότι η ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου πρέπει να γίνεται σύμφωνα με το Σύνταγμα και συνεπώς και τις διατάξεις του που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα.

Το ζήτημα της «τριτενέργειας» αφορά το ερώτημα αν τα θεμελιώδη δικαιώματα λαμβάνονται υπόψη μόνον όσον αφορά τη σχέση των ιδιωτών με το κράτος (δηλαδή αν ασκούνται μόνον έναντι του Δημοσίου) ή αν ισχύουν και ως προς τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους. Συναφώς, υποστηρίζεται τόσο η θεωρία της «άμεσης τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσο και η θεωρία της «έμμεσης τριτενέργειας». Η «άμεση τριτενέργεια» υποδηλώνει την άμεση ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Κατά την άποψη αυτή οι δικαιοπραξίες δεν θα ήταν ισχυρές αν έθιγαν κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα. Τουναντίον, η θεωρία της «έμμεσης τριτενέργειας» θεωρεί ότι οι γενικές ρήτρες αποτελούν το σημείο από όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα επιτυγχάνουν να διεισδύσουν στο ιδιωτικό δίκαιο· κατά την ερμηνεία αυτών των γενικών ρητρών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το σύστημα αξιών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μόνο στο πλαίσιο της έμμεσης τριτενέργειας θα ήταν δυνατή η στάθμιση σημαντικών ζητημάτων (παραδείγματος χάρη, θεμελιώδες δικαίωμα και ελευθερία των συμβάσεων).

Οι παρανοήσεις που συνοδεύουν τη διαμάχη αυτή οφείλονται κυρίως στην παράλειψη σαφούς διάκρισης μεταξύ «άμεσης δεσμευτικής ισχύος» των ατομικών δικαιωμάτων σε κάθε περίπτωση και «έμμεσου τρόπου επενέργειάς» τους στην ιδιωτική συμπεριφορά. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται παρά για τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο το Κράτος και τα άτομα οφείλουν να προσλαμβάνουν το αξιολογικό μήνυμα της συνταγματικής κατοχύρωσης: Η μεν δεσμευτικότητα των ατομικών δικαιωμάτων, τόσο για τον νομοθέτη όσο και για τον δικαστή του Ιδιωτικού Δικαίου, δεν μπορεί παρά να είναι άμεση, αφού και οι δύο αποτελούν φορείς κρατικής εξουσίας. Με τα κρατικά όργανα, όμως, εξαντλείται ο κύκλος των άμεσων αποδεκτών των υποχρεώσεων προστασίας που παράγουν τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι ο προμηθευτής, λόγου χάριν, δεν έχει, συνταγματική υποχρέωση να προστατεύει το δικαίωμα δικαιοπρακτικού αυτοκαθορισμού του καταναλωτή. Αλλιώς η συνταγματική κατοχύρωση κάθε ατομικού δικαιώματος θα συνεπαγόταν αυτόματα και απαγόρευση δικαιοπρακτικού περιορισμού του κατά την ΑΚ 174, οπότε κάθε τέτοιος περιορισμός θα γεννούσε αξιώσεις

αποζημίωσης μέσω της ΑΚ 914. Έτσι, όμως, το σύνολο του περιουσιακού δικαίου θα αποκτούσε συνταγματική ισχύ, ποδηγετώντας τις συναλλαγές, σε άκρα αντίθεση με τη γενική ανθρώπινη ελευθερία του άρθρου 5 § 1 του Συντάγματος. Κατά συνέπεια ορθώς η υποχρέωση προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων από την ιδιωτική συμπεριφορά βαρύνει άμεσα μόνο το Κράτος. Απλώς το άτομο, εν προκειμένω ο προμηθευτής, υφίσταται τα χάριν της προστασίας των δικαιωμάτων του συνανθρώπου του λαμβανόμενα κρατικά μέτρα (νομοθετικά, διοικητικά ή δικαστικά), καθιστάμενο έτσι έμμεσος αποδέκτης του αξιολογικού μηνύματος της συνταγματικής κατοχύρωσης.

Ο συντακτικός νομοθέτης χρησιμοποιώντας την έκφραση «στις οποίες προσιδιάζουν» προσπαθεί να αποφύγει τις προβληματικές συνέπειες μιας γενικής και άμεσης «τρίτενέργειας». Η έκφραση, όμως, αυτή είναι ασαφής και θα δημιουργήσει προβλήματα στη νομολογία. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι η ορθότερη ερμηνεία είναι ότι το Σύνταγμα δέχεται την «έμμεση τρίτενέργεια» (Δαγτόγλου, 2005: 121). Και τούτο διότι η αποδοχή της «άμεσης τρίτενέργειας» των ατομικών δικαιωμάτων και ιδιαίτερα της αρχής της ισότητας θα κατέλυε την αυτοτέλεια του ιδιωτικού δικαίου και προπάντων θα καταργούσε σε μεγάλο βαθμό τη συμβατική ελευθερία. Προφανώς, ο συντακτικός νομοθέτης δεν θέλησε ένα τέτοιο ριζικό περιορισμό της συμβατικής και γενικά της δικαιοπρακτικής ελευθερίας.

Στην ελληνική έννομη τάξη η θεωρία της «τρίτενέργειας» έγινε δεκτή ήδη πριν από το Σύνταγμα του 1975. Ειδικότερα, η ελληνική θεωρία, και μάλιστα του ιδιωτικού δικαίου, τόνιζε την επίδραση των συνταγματικών δικαιωμάτων στη διαμόρφωση σχέσεων του ιδιωτικού δικαίου (Δωρής, 1991: 1193). Για παράδειγμα, οι δικαιοπραξίες με τις οποίες δεσμεύονται υπέρμετρα οι ατομικές ελευθερίες αντιβαίνουν στα χρηστά ήθη και είναι επομένως άκυρες (Αρ. 179 ΑΚ) (Μπαλής 1961: 185). Επιφυλακτικές ήταν, όμως, οι αρχικές αντιδράσεις των δημοσιολόγων σχετικά με τη θεωρία αυτή (Ηλιοπούλου-Στράγγα, 1990: 43). Υπό το Σύνταγμα του 1975 οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες ήταν τόσο ευνοϊκές ώστε η συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου να επεκταθεί και στις ιδιωτικές σχέσεις. Η Ελλάδα την περίοδο εκείνη μόλις είχε βγει από μία επταετή περίοδο δικτατορίας και επόμενο ήταν αφενός ο συντακτικός νομοθέτης να επιδιώξει την αρτιότερη κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αφετέρου να είναι περισσότερο αισθητή παρά ποτέ η

προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι υπήρξε σύμπτωση απόψεων μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης όσον αφορά το ζήτημα της διασφάλισης των ατομικών ελευθεριών εναντίον όλων (Κόμπου, 2006: 19-20). Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι παρότι η θεωρία της «τριτενέργειας» γινόταν δεκτή, το Σύνταγμα δεν περιείχε γενική διάταξη για την «τριτενέργεια»· η καταχώρηση των περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων ούτε προβλέπει ούτε αποκλείει σαφώς την «τριτενέργεια».

Υποστηρίζεται βεβαίως ότι η αρχή της «τριτενέργειας» γίνεται αντιληπτή υπό την αυθεντική της εκδοχή, ως «άμεση» τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων (Γεωργιάδης, 2002: 18). Έτσι, το νέο ελληνικό Σύνταγμα πηγαίνει πέρα από την αναγνώριση απλώς και μόνο της «έμμεσης τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία στηρίζεται στην υπόθεση ότι το υποσύστημα του ιδιωτικού δικαίου μπορεί να προσαρμοστεί στο σύστημα του συνταγματικού δικαίου αποκλειστικά με τα δικά του μέσα. Στην ουσία η «έμμεση τριτενέργεια» αποτελεί μια εφαρμογή της μεθόδου της σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας νόμων (Μητσόπουλος, 2002: 642), με την διαφορά ότι η πρώτη (τριτενέργεια) κατ' ουσίαν συνιστά στη βάση της μία δικαιολογητική και νομιμοποιητική θεωρία της επίκλησης διατάξεων του Συντάγματος στις διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ η δεύτερη αποτελεί ένα μεθοδολογικό ερμηνευτικό εργαλείο, το οποίο κατατείνει στην συστηματική ερμηνεία των νομοθετικών διατάξεων σε σχέση με τις συνταγματικές διατάξεις, δίχως όμως να την συνδέει με την προβληματική της επίκλησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις (Μητσόπουλος, 2002: 643, Μπουκουβάλα, 2012: 23 επ. και 333-335 όπου και πλουσιότερες παραπομπές)⁶. Όμως, η ιδιότητα αυτή του Συντάγματος ως «ερμηνευτικού» κανόνα απορρέει αυτονόητη ιεραρχική και ποιοτική του υπεροχή στο σύστημα των πηγών του δικαίου και δε θα χρειαζόταν την επιβεβαίωσή της με την προσθήκη μιας νέας συνταγματικής διάταξης. Η «άμεση τριτενέργεια» των θεμελιωδών δικαιωμάτων σημαίνει ότι οι υποχρεώσεις σεβασμού που απορρέουν από τη συνταγματική εγγύησή τους δεσμεύουν και τους ιδιώτες, χωρίς να είναι αναγκαία μια *ad hoc* νομοθετική παρέμβαση που θα καλύπτει τα ενδεχόμενα κενά της προστασίας τους

⁶ Για τη θεωρητική ανάλυση του ζητήματος της σύμφωνης προς το Σύνταγμα ερμηνείας, βλέπε αντί άλλων σε Σταμάτη, 2009: 463.

στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων ή η ερμηνευτική συναγωγή τους από μια συνταγματικά προσανατολισμένη ερμηνεία των γενικών ρητρών και των αόριστων εννοιών ή άλλων κανόνων του ιδιωτικού δικαίου, τουλάχιστον όταν αυτή δεν είναι δυνατή.

Υπό το πρίσμα αυτό ορθότερο φαίνεται να θεωρήσουμε ότι η νέα διάταξη του άρθρου 25 § 1 εδ. γ Σ δεν ασπάζεται τη θεωρία της «άμεσης» τριτενέργειας, όπως υποστηρίζεται, αλλά απλώς επιβεβαιώνει την άμεση ισχύ των ατομικών δικαιωμάτων και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις. Άμεση τριτενέργεια, δηλαδή συνταγματική παρέμβαση στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις χωρίς ανάγκη αιτιολόγησης, είναι νοητή, όπως είδαμε, μόνο σε σχέση με την προστασία της ανθρώπινης αξίας (2 § 1 Σ). Κάθε άλλη περίπτωση, κατά το άρθρο 25 § 1 εδ. γ Σ, χρειάζεται διερεύνηση του αν το συγκεκριμένο ατομικό δικαίωμα «προσιδιάζει» στην εκάστοτε ιδιωτική έννομη σχέση. Η έκφραση αυτή του συνταγματικού κειμένου, μετά από όσα εκτέθηκαν, μάλλον θα πρέπει να ερμηνευθεί ως παραδοχή μιας «έμμεσης» μόνον ενέργειας των ατομικών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, δηλαδή μιας ενέργειας που χρειάζεται ιδιαίτερη αιτιολόγηση με τη διαπίστωση και αποτίμηση καταστάσεων ελλείμματος αυτοπροστασίας. Η θεώρηση αυτή έδωσε άλλη τροπή και στη διαμάχη μεταξύ «άμεσης» ή «έμμεσης» τριτενέργειας (Δέλλιος, 2003).

Είναι λογικό το ζήτημα της *διαπροσωπικής* ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων να γεννά και το πρόβλημα της «έκτασης» αυτής της ενέργειας, δηλαδή τίθεται το ερώτημα «ποια δικαιώματα τριτενεργούν». Έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με το ζήτημα αυτό χωρίς να εξηγείται γιατί ορισμένα δικαιώματα τριτενεργούν και άλλα όχι. Οι απόψεις, όμως, αυτές είναι εσφαλμένες αφού όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμόζονται στις ιδιωτικές σχέσεις για την άρση των διαπροσωπικών αντιθέσεων, με άλλα λόγια εφαρμόζεται το αμυντικό τους περιεχόμενο (Δημητρόπουλος, 2005α: 96).

Από το ζήτημα των «ορίων της τριτενέργειας» διαφέρει το ζήτημα του μέτρου εφαρμογής κάθε συγκεκριμένου δικαιώματος σε κάθε έννομη τάξη («δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου»). Επομένως, πρόκειται για ζήτημα προσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο εφαρμόζονται τα θεμελιώδη δικαιώματα σε συγκεκριμένες έννομες σχέσεις

και θεσμούς. Έτσι, οποιαδήποτε ιδιωτική σχέση θα φέρεται στα δικαστήρια για να προβαίνουν σε «στάθμιση» των συγκρουόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία ωστόσο αποβαίνει εξαιρετικά δύσκολη, λόγω του ότι αυτά είναι, κατά κανόνα, νομικώς ισοδύναμα, ως προστατευόμενα από διατάξεις της ίδιας ιεραρχικής βαθμίδας και της ίσης τυπικής ισχύος (Κόμπου, 2006: 26). Υποστηρίζεται, ωστόσο, και η άποψη, όπως προαναφέρθηκε, ότι ορισμένα συνταγματικά δικαιώματα είναι οντολογικά ασυμβίβαστα με την «τριτενέργεια» (Ανθόπουλος, 2002: 695-702). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του δικαιώματος αναφοράς στις αρχές (Αρ. 10 Σ.). Γίνεται τελικά δεκτό ότι η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ελάχιστα συνταγματικά δικαιώματα (άρθρα 6, 7, 8, 10, 12, 15, 20). (Βενιζέλος, 2001: 138-139)

Εκτός, όμως από τα «φυσικά όρια της τριτενέργειας» υπάρχουν και τα λεγόμενα «*συστηματικά όρια*» αυτής (της «τριτενέργειας»), εκείνα δηλαδή που πηγάζουν από την ύπαρξη «αντιτιθέμενων» συνταγματικών δικαιωμάτων, αφού στην περίπτωση αυτή τα εμπλεκόμενα ιδιωτικά υποκείμενα κινούνται σε τροχιά νομικής σύγκρουσης, όμως καθένα από αυτά *utendo suo jure*, επικαλούμενο την αρχή της «τριτενέργειας» για λογαριασμό του. (Ηλιοπούλου- Στράγγα, 1990: 79-80).

Κλασικό παράδειγμα «σύγκρουσης» συνταγματικών δικαιωμάτων κατά την εφαρμογή της αρχής της «τριτενέργειας» είναι μεταξύ του δικαιώματος στην προσωπικότητα (57 ΑΚ) το οποίο είναι ένα δικαίωμα πλαίσιο που περιλαμβάνει όλα τα συνταγματικά αγαθά που συνδέονται στενά με το πρόσωπο, επομένως το συνταγματικό δικαίωμα της ανθρώπινης αξίας (αρ. 2 § 1 του Συντάγματος) και της ελευθερίας της έκφρασης (αρ. 14 § 1 του Συντάγματος) και των εξειδικεύσεών της. Επίσης, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «σύγκρουση» μεταξύ των συνταγματικών δικαιωμάτων του ιδιωτικού βίου (αρ. 9 § 1 του Συντάγματος) αφενός και αφετέρου της ελευθεροτυπίας (αρ. 14 του Συντάγματος). Είναι γεγονός ότι στη σημερινή κοινωνία όλο και περισσότερο παραβιάζεται η ιδιωτική ζωή δημοσίων προσώπων από φορείς ιδιωτικής εξουσίας (κυρίως τηλεόραση) εν ονόματι της ελευθερίας του τύπου. Ποιό, όμως, από τα δύο δικαιώματα υπερισχύει; Κριτήριο καταλυτικής σημασίας είναι εάν το πρόσωπο του οποίου παραβιάζεται το δικαίωμα του ιδιωτικού βίου ασκεί δημόσια

εξουσία ή όχι. Έτσι, εάν το πρόσωπο ασκεί δημόσια εξουσία, υπερισχύει το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας, εάν όχι, τότε υπερτερεί ο ιδιωτικός βίος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το άρθρο 9 § 1 του Συντάγματος ανήκει σε εκείνες τις διατάξεις που εξειδικεύουν το περιεχόμενο του άρθρου 5 § 1 του Συντάγματος το οποίο παρέχει γενική προστασία στην προσωπικότητα και ως εκ τούτου παράγει άμεση τριτενέργεια (Χρυσόγονος, 2006: 253). Η διαπροσωπική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων ανασύρει το πρόβλημα της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που συνδέεται με τον τρόπο της εφαρμογής τους στις διαπροσωπικές σχέσεις. Το πρόβλημα της σύγκρουσης των δικαιωμάτων δεν είναι πρόβλημα «τριτενέργειας». Δεν δημιουργεί η διαπροσωπική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων το ζήτημα της σύγκρουσής τους, αλλά η δομή και η λειτουργία της έννομης τάξης. (Δημητρόπουλος, 2005β: 239).

4. Περιπτώσεις τριτενεργούντων συνταγματικών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις

Η τριτενέργεια τυπικώς θεμελιώνεται στο άρθρο 25 του Συντάγματος. Περαιτέρω, πλην όμως ο μελετητής του δικαίου χρειάζεται να αναγνώσει προσεκτικά το σώμα των άρθρων του συνταγματικού κειμένου που αναφέρεται στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ώστε να εντοπίσει ή έστω να εικάσει την τριτενέργεια στο περιεχόμενό τους.

Στο άρθρο 9 του Συντάγματος προστατεύεται το άσυλο της κατοικίας. Η προστασία αυτή όμως εξικνείται έως τα όρια της κρατικής παρέμβασης. Το φαινομενικό κενό που δημιουργείται σε ό,τι αφορά παραβιάσεις από μέρους των ιδιωτών καλύπτεται από την έμμεση τριτενέργεια του συγκεκριμένου άρθρου, καθώς σύμφωνα με τον Δαγτόγλου (2012: 344)⁷, ενσωματώνει μια αντικειμενική αξιολογική απόφαση του συντακτικού νομοθέτη, με την οποία δεν μπορεί να έρθει σε αντίθεση τόσο ο κοινός νομοθέτης, όσο και ο ερμηνευτής του δικαίου. Υπό αυτή τη σκέψη, θα ήταν αντίθετη

⁷ Βλ. contra Μαυριάς (2004:163 επ.), ο οποίος τοποθετείται αναφανδόν υπέρ της άμεσης τριτενέργειας του άρθρου 9 του Συντάγματος.

προς το Σύνταγμα διάταξη του Αστικού Κώδικα που θα επέτρεπε την ακώλυτη είσοδο του εκμισθωτή στο μίσθιο, ενώ ο μισθωτής εκπληρώνει συμβατικώς όλες του τις συμβατικές υποχρεώσεις. Τέτοιου είδους διατάξεις ιδιωτικού δικαίου θα πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως του συνταγματικά απαραβίαστου της ατομικής και οικογενειακής ζωής, στο πλαίσιο της έμμεσης τριτενέργειας που αυτό παράγει.

Κατ' αναλογία προς τα ανωτέρω, η συνταγματική προστασία του δικαιώματος στην επικοινωνία εκτείνεται και στις ιδιωτικές επιχειρήσεις παροχής τηλεπικοινωνικών και ταχυδρομικών υπηρεσιών. Η έμμεση τριτενέργεια του άρθρου 19 του Συντάγματος θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν κατά τη θέσπιση κοινών νόμων που άπτονται του απαραβίαστου της επικοινωνίας, εν όψει της ιδιαίτερης κατοχύρωσης της ιδιωτικής σφαίρας.

Και στην περίπτωση της θρησκευτικής ελευθερίας του άρθρου 13 του Συντάγματος απαντάται η έμμεση τριτενέργεια. Η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται από τις προσβολές ιδιωτών, μέσα από την ερμηνευτική εξειδίκευση των γενικών ρητρών και των αορίστων εννοιών των κοινών νόμων (Δαγτόγλου, 2012: 400). Συνιστά ένα άκρως χαρακτηριστικό δείγμα συνάντησης του δημοσίου με το ιδιωτικό δίκαιο με σημείο αναφοράς το θεσμό της τριτενέργειας. Για παράδειγμα, δεν ευσταθεί η επίκληση της θρησκευτικής ελευθερίας, ώστε να επιτευχθεί η απαλλαγή από συμβατικές υποχρεώσεις. Αντιθέτως, δύναται να καταγγελθεί σύμβαση μίσθωσης εργασίας για σπουδαίο λόγο κατ' άρθρο 672 Α.Κ., αναγόμενο στο απρόβλεπτο συμβίβαστο των όρων εργασίας με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ή υποχρεώσεις του μισθωτή. Η έμμεση τριτενέργεια του άρθρου 13 του Συντάγματος, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα κατά την ερμηνεία συμβάσεων σύμφωνα με το άρθρο 200 Α.Κ.

Καθ' όμοιον τρόπο και το συνταγματικό δικαίωμα της ελευθερίας εκφράσεως της γνώμης μπορεί να προβληθεί και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις. Στην περίπτωση της κατοχύρωσης της ελευθερίας της γνώμης και της πληροφορίας, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος, το δικαίωμα αυτό μπορεί να αντισταχθεί και έναντι των ιδιωτών, ως εμμέσως τριτενεργούν. Πλην όμως αυτό αφορά στις εξωσυμβατικές σχέσεις και μάλιστα θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έμμεση αυτή τριτενέργεια εκπορεύεται από το δικαίωμα στην προσωπικότητα. Αντίθετα, στο πλαίσιο σχέσεων που απορρέουν από σύμβαση ρυθμιζόμενη από το ιδιωτικό δίκαιο, μπορούν να προκύψουν ειδικές

δεσμεύσεις της ελευθερίας της γνώμης. Επί παραδείγματι, η απαγόρευση δραστηριότητας στο χώρο εργασίας υπέρ συγκεκριμένης πολιτικής παράταξης, σύμφωνα με τον κανονισμό εργασίας ή η απαγόρευση αναρτήσεως επιγραφών από παράθυρα ή εξώστες μισθωμένου ακινήτου με σκοπό την αποφυγή αλλοίωσης του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα της πρόσοψής του, δεν αντίκεινται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος. Το εν λόγω άρθρο στην δεύτερη παράγραφό του, κατοχυρώνει και μία θεσμική εγγύηση, καθώς διακηρύσσει την ελεύθερη λειτουργία του Τύπου.

Ο έγχαρτος, ο τηλεοπτικός και ο ηλεκτρονικός τύπος λειτουργούν βεβαίως στα πλαίσια επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα οι σχέσεις ανάμεσα σε ιδιοκτήτη, εκδότη και συντάκτες να ρυθμίζονται από το ιδιωτικό δίκαιο και ειδικότερα μέσα από ατομικές και συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Για την επίλυση διαφορών που πηγάζουν από τις σχέσεις αυτές, χωρεί ερμηνεία σύμφωνη με το Σύνταγμα, καθώς το δικαίωμα ελευθερίας του τύπου παράγει έμμεση τριτενέργεια, η οποία μάλιστα ενεργοποιείται και στις περιπτώσεις των περιορισμών που απορρέουν από το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής. Για παράδειγμα, ο συντάκτης ενός περιοδικού δεν δικαιούται να αντιτάξει στον εκδότη του την ελευθερία του τύπου ως επιχείρημα, διότι σύμφωνα με τον Δαγτόγλου (2012: 513) «αυτό θα διέλυε την οργάνωση του συγκεκριμένου εντύπου και θα διεχώριζε τον επιχειρηματικό κίνδυνο του ιδιοκτήτη/εκδότη από το διευθυντικό δικαίωμα, πράγμα οικονομικά άτοπο, αλλά και αντίθετο προς τη θεμελιώδη ιδέα της ελευθερίας του ιδιωτικού (δηλαδή ιδιωτικά χρηματοδοτούμενου και κατευθυνόμενου) τύπου».

Ανάλογη ακτινοβολία επί των ιδιωτικών εννόμων σχέσεων εκπέμπει και το άρθρο 12 του Συντάγματος, το οποίο κατοχυρώνει την ελευθερία ενώσεως έναντι των κρατικών προσβολών. Αυτονόητο τυγχάνει το γεγονός ότι το ιδιωτικό δίκαιο διέπει τις σχέσεις ανάμεσα στις ιδιωτικές ενώσεις και τα μέλη τους. Για παράδειγμα, εφαρμόζονται τα άρθρα 78 έως 107 του Α.Κ., τα οποία σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να ερμνεύονται υπό το πρίσμα της ελευθερίας της ενώσεως. Επομένως, το άρθρο 12 του Συντάγματος παράγει έμμεση τριτενέργεια, σε αντίθεση με το δικαίωμα στη συνδικαλιστική ελευθερία του άρθρου 23 και την απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας, οι οποίες έχουν ευθεία εφαρμογή στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, δηλαδή παράγουν άμεση τριτενέργεια. (Δαγτόγλου, 2012:749)

Με το θεσμό της τριτενέργειας είναι συνυφασμένη και η αρχή της ισότητας, η οποία αναφέρεται στη μεταχείριση των ιδιωτών από τους φορείς δημόσιας εξουσίας. Στην περίπτωση αυτή κερδίζει έδαφος εφαρμογής η έμμεση τριτενέργεια, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα αναιρούνταν η ιδιωτική ελευθερία και η ελευθερία των συμβάσεων. Οι ιδιώτες μπορούν να συνάπτουν συμβάσεις και να διαμορφώνουν το περιεχόμενό τους, στο πλαίσιο της ιδιωτικής αυτονομίας, χωρίς αυτές να έρχονται σε αντίθεση με το περιεχόμενο των γενικών ρητρών. Η τυχόν σύγκρουσή τους με το περιεχόμενο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων εξετάζεται κατά περίπτωση υπό το φώς των διατάξεων αυτών και όχι με γενικό, διάχυτο και παρεμπίπτοντα έλεγχο, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τις διατάξεις τυπικού νόμου.

Πλην όμως, στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο υπάρχουν προβλέψεις για σαφή κατίσχυση της άμεσης τριτενέργειας της αρχής της ισότητας σε επιμέρους περιπτώσεις, όπως στην ίση αμοιβή εργασίας, στο άρθρο 22 παρ. 1 του Συντάγματος. Το συγκεκριμένο ατομικό δικαίωμα μπορεί να ασκηθεί έναντι και ιδιώτη εργοδότη, επομένως αναπτύσσει άμεση τριτενέργεια. Το ίδιο συμβαίνει και με την απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας, η οποία δεσμεύει όχι μόνο το Κράτος, αλλά και τους ιδιώτες, με αποτέλεσμα να θεμελιώνεται η ελευθερία της σύμβασης εργασίας με την έννοια της ελευθερίας αλλαγής θέσεως εργασίας. Το ίδιο συμβαίνει και με την επί ίσοις όροις μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων μέσω της ραδιοτηλεόρασης (άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος).

Περαιτέρω, όσον αφορά στο κοινωνικό δικαίωμα του περιβάλλοντος του άρθρου 24 του Συντάγματος, η νομολογία δέχτηκε ότι μπορεί να «τριτενεργήσει» εμμέσως. Συγκεκριμένα, το Εφετείο Αθηνών στην 2579/2003 απόφασή του δέχτηκε ότι: «...η διάταξη αυτή (αρ. 24 του Συντάγματος) δεν καθιδρύει ιδιωτικό δικαίωμα και ούτε έχει καθιερωθεί νομοθετικώς η αποκαλούμενη ‘άμεση τριτενέργεια’ των διατάξεων του Συντάγματος και στο επίπεδο του ιδιωτικού δικαίου, και επομένως οι συνταγματικές διατάξεις δεν μπορούν να θεμελιώνουν και ιδιωτικό δικαίωμα, παρά μόνο να χρησιμοποιούνται ερμηνευτικώς για την εξειδίκευση του πλάτους των δικαιωμάτων αυτών (έμμεση τριτενέργεια).» Η αυτή θέση επιβεβαιώνεται και στην υπ’ αριθμ. 4531/2004 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, σύμφωνα με την οποία :

«...το κοινωνικό δικαίωμα στο περιβάλλον τριτενεργεί εμμέσως στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 967 επ. ΑΚ.».

Από την άλλη πλευρά, τόσο το δικαίωμα του άρθρου 10 του Συντάγματος για την υποβολή αναφοράς προς τις αρχές, όσο και το δικαίωμα του άρθρου 20 παρ. 2 για την προηγούμενη ακρόαση του διοικουμένου δεν αναπτύσσουν τριτενέργεια, καθώς εκ της φύσεως δεν μπορούν να ρυθμίσουν ιδιωτική σχέση, διότι απευθύνονται μόνο προς δημόσιες αρχές (Δαγτόγλου, 2012: 1181).

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προβληματική που έχει αναπτυχθεί γύρω από το εάν τριτενεργεί το δικαίωμα στην οικονομική ελευθερία και ευκότερα της ελευθερίας των συμβάσεων στο πλαίσιο του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Αδιαμφισβήτητα, ο κάθε ιδιώτης δύναται ελεύθερα να συνάψει σύμβαση, ανεξάρτητα εάν αυτή είναι επωφελής ή δυσμενής για τον ίδιο, αρκεί αυτή να είναι έγκυρη, κατά τις διατάξεις του αστικού δικαίου. Στην περίπτωση που ο συμβληθείς περιέλθει τελικώς σε μειονεκτική θέση, μπορεί να αντιτάξει, για παράδειγμα το επιχείρημα της απρόοπτης μεταβολής συνθηκών (εάν ευσταθεί), ώστε να αποδεσμευθεί από τις συμβατικές του υποχρεώσεις όχι όμως την ελευθερία των συμβάσεων, καθώς τυχόν άμεση τριτενέργεια αυτού του δικαιώματος θα στερούσε την ελευθερία αυτή του αντικειμένου του. Ενδεχομένως μόνο έμμεση τριτενέργεια θα μπορούσε να αναπτυχθεί⁸, ενώ κατ' εξαίρεση άμεση τριτενέργεια θα γινόταν δεκτή σε περίπτωση μόνο μιας μονοπωλιακής επιχείρησης ή με δεσπόζουσα θέση στην αγορά. Και τούτο διότι η οικονομική ελευθερία του ιδιώτη φυσικού προσώπου περιορίζεται υπέρμετρα, με αποτέλεσμα η προστασία του ιδιώτη να βασίζεται αφενός στο άρθρο 25 παρ. 3 του Συντάγματος για την απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος, αφετέρου δε στο άρθρο 106 παρ. 2 (θεσμική εγγύηση και περιορισμοί της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας) ώστε, επανερχόμενοι στο ως άνω παράδειγμα, η ιδιωτική επιχείρηση να υποχρεωθεί να συνάψει σύμβαση παροχής υπηρεσιών με τον ιδιώτη.

⁸ Βλ. ανωτέρω σελ. 21-22.

5. Η θεωρία της “Τριτενέργειας” ως θεσμός του υπερεθνικού Δικαίου

5.1. Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής ΔΕΕ), η Τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί ένα αποδεκτό επιχείρημα. Πριν ακόμη ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναχθεί σε πρωτογενές δίκαιο, το ΔΕΕ (τότε ΔΕΚ) περιελάμβανε την οριζόντια ενέργεια θεμελιωδών δικαιωμάτων (όπως ονόμαζε τότε την Τριτενέργεια) στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η υπόθεση Defrenne, κατά το έτος 1976. Το Δικαστήριο εκδικάζοντας στην ουσία της μία υπόθεση εργατικού δικαίου, βασιζόμενο στον αναγκαστικό χαρακτήρα του άρθρου 157 της ΣΛΕΕ για την ισότητα αμοιβής ανδρών και γυναικών θα αποφανθεί ότι η απαγόρευση διακρίσεων ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες εργαζομένους, λειτουργεί δεσμευτικά όχι μόνο για τις εργασιακές συμβάσεις με εργοδότη τα κρατικά και κοινοτικά όργανα, αλλά τριτενεργεί και υπέρ φυσικών προσώπων, καθώς και ΝΠΔΔ, τα οποία συνάπτουν συμβατικές σχέσεις εξαρτημένης εργασίας, είτε σε ατομικό, είτε συλλογικό επίπεδο (Δαγτόγλου, 2012: 53).

Ομοίως, το Δ.Ε.Ε. έχει δεχθεί την τριτενέργεια διατάξεων των Συνθηκών που κατοχυρώνουν τις κοινοτικές ελευθερίες (κατ’ αναλογία προς τα θεμελιώδη δικαιώματα που προβλέπει το Σύνταγμά μας). Η ελεύθερη κυκλοφορία, η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών ή η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Ειδικότερα, αναφορικά με την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών το ΔΕΕ αποδέχθηκε ότι μόνο το κράτος έχει υποχρέωση να προστατεύει την ελεύθερη κυκλοφορία των αγαθών από πραγματικές προσβολές που μπορεί να προκαλέσουν οι υπήκοοι του ενδιαφερόμενου Κράτους και απεφάνθη ότι δεν υφίσταται υποχρέωση μη προσβολής της εκ μέρους ιδιωτών. Σε άλλη περίπτωση, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι και έναντι μια ιδιωτικής αθλητικής ομοσπονδίας ισχύει η ελευθερία κινήσεως προσώπων και παροχής υπηρεσιών χωρίς διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Ειδικότερα, σε περίπτωση κατά την οποία κρίθηκε το συμβατό ή μη του καταστατικού ενός αθλητικού σωματείου, προς το άρθρο 45 της ΣΛΕΕ για την ελευθερία κινήσεως των εργαζομένων, το Δικαστήριο έκρινε ότι το περιεχόμενο της ανωτέρω διάταξης δεν περιορίζεται εντός των ορίων των δραστηριοτήτων των κρατικών οργάνων, αλλά επεκτείνεται και στους κανόνες που

ρυθίζουν αντικειμενικά κάθε παροχή υπηρεσιών ή κερδοσκοπική απασχόληση. Περαιτέρω, εξηγήθηκε από το Δικαστήριο ότι σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή εάν ιδιωτικοί οργανισμοί, επικαλούμενοι την ιδιωτική τους αυτονομία, μπορούσαν να θέσουν φραγμούς ιθαγένειας, τότε θα διακινδυνεύονταν οι στόχοι της συνθήκης λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε ό,τι αφορά στον πυρήνα των διατάξεών της, όπως εν προκειμένω του άρθρου 45 ΣΛΕΕ ⁹.

Με την αναγωγή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε πρωτογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τίθεται πλέον ζήτημα εάν τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες που κατοχυρώνονται στον Χάρτη παράγουν τριτενέργεια όπως συνέβαινε και συμβαίνει με την αρχή της ισότητας αμοιβής ανεξαρτήτως φύλου, η οποία όπως προελέχθη τριτενεργεί άμεσα στις αντίστοιχες ιδιωτικές σχέσεις. Η παράγραφος 6 του Προοιμίου του Χάρτη, όπου διακηρύσσεται ότι «η απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών συνεπάγεται ευθύνες και καθήκοντα έναντι τόσο των τρίτων όσο και της ανθρώπινης κοινότητας και των μελλοντικών γενεών» θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως νομικό θεμέλιο μιας έμμεσης τριτενέργειας. Και στην περίπτωση αυτή, το ζήτημα της τριτενέργειας τίθεται κατά τρόπο ανάλογο με αυτόν των εθνικών Συνταγμάτων. Επομένως ο προσδιορισμός των διατάξεων του Χάρτη που είναι δεκτικές τριτενέργειας αποτελεί κάθε φορά ζήτημα ερμηνείας.

Η διατύπωση του άρθρου 31¹⁰ αποτελεί επίσης μία χαρακτηριστική περίπτωση τριτενέργειας με έμμεση εφαρμογή του περιεχομένου του άρθρου στη σχέση μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη, ώστε να υποχρεώνονται και οι ιδιώτες να εξασφαλίζουν αξιοπρεπείς και δίκαιες εργασιακές συνθήκες. Εντούτοις, κατά το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, «οι διατάξεις του [...] Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης [...] και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης». Περαιτέρω, το άρθρο 52, παράγραφος 2, ορίζει ότι «τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη και θεμελιώνονται στις

⁹ Υποθέσεις ΔΕΚ 36/74 Walrave, Συλλ. 1974, 1405 (1419, 1422) και ΔΕΚ 13/76 Donat Mantero, Συλλ. 1976, 1333 (1340)

¹⁰ 1. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά του.

2. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών.

κοινοτικές συνθήκες ή στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται σε αυτές». Οι συγκεκριμένες διατάξεις περιορίζουν τον κύκλο των φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τελικώς ενδέχεται αυτός να είναι ο επιδιωκόμενος από τον νομοθέτη της Ένωσης τρόπος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, το εγγυητικό πεδίο του άρθρου 31 του Χάρτη θίγεται μόνον όταν η Ένωση ή τα κράτη μέλη δεν εξασφαλίζουν στους υπαλλήλους τους δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας ή όταν δεν θεσπίζουν τις αναγκαίες ρυθμίσεις προς εξασφάλιση των προβλεπόμενων στο άρθρο 31 του Χάρτη δικαιωμάτων, μολονότι έχουν σχετικές αρμοδιότητες. Συνεπώς, η διάταξη χορηγεί στον ιδιώτη δικαίωμα, το οποίο συνίσταται προπαντός στην υποχρέωση προστασίας του που φέρουν η Ένωση και τα κράτη μέλη.

Όπως ρητώς ορίζει το γράμμα του άρθρου 51, παράγραφος 1, εδάφιο 1 του Χάρτη, προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος εκ μέρους των κρατών μελών μπορεί να υφίσταται μόνον όταν αυτά εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, επί παραδείγματι κατά τη μεταφορά οδηγιών στο εσωτερικό δίκαιο. Τέλος, η εν λόγω διάταξη επιβεβαιώνει την αναγνωρισμένη από τη νομολογία του Δικαστηρίου δεσμευτική ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης από τα κράτη μέλη. Συναφώς όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στους αποδέκτες των υποχρεώσεων, οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα, παρέχεται και σημαντική ευχέρεια εκτιμήσεως ως προς την εφαρμογή τους, καθόσον το άρθρο 31 του Χάρτη ως θεμελιώδες δικαίωμα με προστατευτική λειτουργία προϋποθέτει τη θέσπιση ειδικότερων ρυθμίσεων.

Δεδομένου ότι, πρώτον, το άρθρο 51, παράγραφος 1, εδάφιο 1, του Χάρτη καθορίζει με σαφήνεια τους αποδέκτες των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα και, δεύτερον, η λειτουργία του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31 του Χάρτη, κρίνοντας κατά τον σκοπό της εν λόγω ρυθμίσεως, εξαντλείται στη θεμελίωση υποχρεώσεως προστασίας όσον αφορά την Ένωση και τα κράτη μέλη, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι οι ιδιώτες δεν φέρουν άμεσα υποχρεώσεις απορρέουσες από αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα. Ως πρόσθετο επιχείρημα κατά του άμεσου αποτελέσματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων έναντι τρίτων εν γένει μπορεί να προβληθεί επίσης το ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη επιφύλαξη υπέρ του νόμου

(«Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο») δεν αφορά επίσης τους ιδιώτες. Αυτή η δικαιοκρατική επιταγή σχετικά με τις επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα μπορεί να απευθύνεται εκ φύσεως μόνον προς την Ένωση και τα κράτη μέλη ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Βεβαίως, οι ιδιώτες είναι δυνατόν να δεσμευθούν εμμέσως δυνάμει ρυθμίσεων στο πλαίσιο της υποχρέωσης προστασίας, δηλαδή να δεσμεύονται από τις εγγυήσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, παραδείγματος χάρη, σε περίπτωση διακρίσεων λόγω ιθαγενείας ή όσον αφορά την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών. Επιπλέον, η σύμφωνη με τα θεμελιώδη δικαιώματα ερμηνεία πρέπει να ληφθεί υπόψη και ως προς τις διατάξεις ιδιωτικού δικαίου. Τούτο όμως δεν είναι σχετικό με τους σκοπούς της προκειμένης διαδικασίας. Αντιθέτως, είναι σχετική η διαπίστωση ότι το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν τυγχάνει άμεσης εφαρμογής μεταξύ ιδιωτών.

Πλην όμως με νεώτερή του νομολογία το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο οποίο μετεξελίχθηκε το τέως Δ.Ε.Κ.) έχει κάνει δεκτή την εφαρμογή του θεσμού της άμεσης τριτενέργειας (ορίζοντια ενέργεια στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών) ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με πρόσφατη νομολογία του και ειδικότερα ότι τα άρθρα 21 και 31 του Χάρτη ορίζουν τους ιδιώτες ως αποδέκτες του δικαιώματος που κατοχυρώνουν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι με την C-414/16, Egenberger, απόφαση της 7 Απριλίου 2018, δέχθηκε ότι το άρθρο 21 του Χάρτη δεν διαφέρει, κατ' αρχήν, από τις διάφορες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών περί απαγορεύσεως των διακρίσεων που βασίζονται σε διάφορους λόγους, ακόμη και όταν τέτοιες διακρίσεις προκύπτουν από συμβάσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ ιδιωτών¹¹. Το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι ένα δικαστήριο μπορεί να κληθεί, στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, να σταθμίσει τα αλληλοσυγκρουόμενα θεμελιώδη δικαιώματα που οι διάδικοι στην εν λόγω διαφορά έλκουν από τις διατάξεις της Συνθήκης ΛΕΕ ή του Χάρτη και να υποχρεωθεί μάλιστα,

¹¹ (βλ., κατ' αναλογία, αποφάσεις της 8ης Απριλίου 1976, Defrenne, 43/75, EU:C:1976:56, σκέψη 39· της 6ης Ιουνίου 2000, Angonese, C-281/98, EU:C:2000:296, σκέψεις 33 έως 36· της 3ης Οκτωβρίου 2000, Ferlini, C-411/98, EU:C:2000:530, σκέψη 50, καθώς και της 11ης Δεκεμβρίου 2007, International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union, C-438/05, EU:C:2007:772, σκέψεις 57 έως 61).

στο πλαίσιο του ελέγχου που οφείλει να διενεργήσει, να βεβαιωθεί ότι τηρείται η αρχή της αναλογικότητας. Δέχεται μάλιστα, ότι η υποχρέωση αυτή, το να επιτευχθεί δηλαδή εξισορρόπηση μεταξύ των διαφόρων διακυβευομένων συμφερόντων ουδόλως επηρεάζει τη δυνατότητα επικλήσεως, στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαφοράς, των εν λόγω δικαιωμάτων. Και καταλήγει ότι κάθε εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

Ομοίως και στην C-684/16 Max-Planck, Απόφαση της 6 Νοεμβρίου 2018, το ΔΕΕ δέχεται ότι όσον αφορά τα αποτελέσματα που αναπτύσσει κατ' αυτόν τον τρόπο το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη έναντι των ιδιωτών εργοδοτών, επισημαίνεται ότι, μολονότι το άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη διευκρινίζει ότι οι διατάξεις του απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και στους οργανισμούς της Ένωσης τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, εντούτοις το εν λόγω άρθρο 51, παράγραφος 1, δεν θίγει το ζήτημα αν οι ιδιώτες αυτοί μπορεί, ενδεχομένως, να έχουν την υποχρέωση τηρήσεως ορισμένων διατάξεων του εν λόγω Χάρτη και δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αποκλείει πάντοτε το ενδεχόμενο αυτό¹².

5.2. Η Τριτενέργεια στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ

Στην ευρωπαϊκή θεωρία δεν γίνεται αποδεκτή η έννοια της τριτενέργειας των δικαιωμάτων και ελευθεριών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΕΣΔΑ). Αντίθετα, επικρατεί η άποψη ότι αποδέκτες τους είναι μόνο τα Κράτη και ότι δεν μπορούν να εφαρμοσθούν στις ιδιωτικές σχέσεις. Πλην όμως από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει ότι

¹² Η νομολογιακή αυτή προσέγγιση φαίνεται να παγιώνεται και με τις συναφείς αποφάσεις Bauer C-569/16 και C-570/16

ήδη από την δεκαετία του 1980 άρχισε να διαμορφώνεται η θεωρία των «θετικών υποχρεώσεων» του Κράτους. Σύμφωνα με αυτήν, τα Κράτη οφείλουν να μεριμνούν για την ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ έναντι όχι μόνο κρατικών προσβολών, αλλά και από προσβολές εκ μέρους τρίτων (ιδιωτών), λαμβάνοντας μάλιστα προς τούτο και θετικά μέτρα. Κατά το μέρος που η «υποχρέωση προστασίας» αφορά προστασία έναντι προσβολών που προέρχονται από ιδιώτες, η εκπλήρωση αυτής της κρατικής υποχρέωσης άπτεται της λεγόμενης έμμεσης τριτενέργειας. Ορθώς όμως υποστηρίζεται στη θεωρία η άποψη ότι η αποδοχή της έμμεσης τριτενέργειας δεν οδηγεί σε κάποια επιπρόσθετη ή αποκλίνουσα έννομη συνέπεια. Ειδικότερα, στο άρθρο 14 απαντάται η επιταγή της εξασφάλισης της άσκησης των κατοχυρωμένων στην ΕΣΔΑ δικαιωμάτων, χωρίς διακρίσεις φύλου, φυλής και χρώματος. Η γενική διατύπωση αυτής της πρόβλεψης δίνει το δικαίωμα να ερμηνευθεί ότι δεν αναφέρεται αποκλειστικά μόνο στην πλευρά του κράτους¹³. Αντιθέτως επεκτείνεται και στις περιπτώσεις που παρατηρείται επίδειξη ανοχής από πλευράς του Κράτους απέναντι σε συμπεριφορές ιδιωτών, οι οποίες αντίκεινται στον πυρήνα των διατάξεων της ΕΣΔΑ. Με την παράλειψή του αυτή, το Κράτος παραβαίνει την υποχρέωσή του να κατοχυρώνει το συγκεκριμένο δικαίωμα. Για παράδειγμα, το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ απαγορεύει μεταξύ άλλων την ειλωτεία που μπορεί να υπάρξει μεταξύ ιδιωτών. Εάν το κράτος επιτρέψει (σε μια φανταστική υπόθεση εργασίας) τη σύσταση ή διατήρηση της σχέσης ειλωτείας, ακόμη και υπό την συγκεκριμενισμένη μορφή του επί σώματι δανείζεσθαι (nexum se dare), τότε παραβιάζει την συγκεκριμένη απαγόρευση.

Το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, το οποίο προβλέπει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ), αποδεικνύει ότι δεν απαιτείται η άμεση δεσμευτική ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά τους ιδιώτες, ώστε να εξασφαλισθεί η κατάλληλη προστασία στο πλαίσιο των λεγόμενων οριζοντίων σχέσεων, αντιθέτως επαρκεί η δυνατότητα του ιδιώτη να επικαλείται την υποχρέωση προστασίας, την οποία φέρει ο νομοθέτης, προκειμένου να αποτρέπει προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων εκ μέρους άλλων ιδιωτών.

¹³ Η επιταγή του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ παραβιάζεται μόνο αν το κράτος λαμβάνει μέτρα που επιτάσσουν ή επιτρέπουν την απαγορευόμενη διάκριση.

Η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει μεν αντίστοιχο δικαίωμα με αυτό του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, σχετικά με την ετήσια άδεια, αλλά πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τα άρθρα 52, παράγραφος 3, και 53 του Χάρτη το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ είναι σημαντικό για την έννομη τάξη της Ένωσης. Ως προς την έννοια και τον σκοπό τους, οι διατάξεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι το παρεχόμενο από τον Χάρτη επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν επιτρέπεται να υπολείπεται των κατώτατων ορίων προστασίας που θέτει η ΕΣΔΑ. Για τον λόγο αυτό, αλλά και ενόψει μελλοντικής προσχωρήσεως της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, όπως προβλέπει το άρθρο 6, παράγραφος 2, πρώτη περίοδος, ΣΕΕ, δεν θα μπορούσαν να μην ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες επιλύσεως που παρέχει αυτό το ενιαίο ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι για κανένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ δεν υφίστανται ενδείξεις τριτενέργειας, αν και υπάρχουν διατάξεις οι οποίες δημιουργούν τέτοια εντύπωση. Η τριτενέργεια θα δημιουργούσε ανυπέρβλητες δυσχέρειες και σε δικονομικό επίπεδο, καθόσον οι προσφυγές λόγω προσβολής των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ από ιδιώτες είναι εξαρχής απαράδεκτες *ratione personae* κατά το άρθρο 35 της ΕΣΔΑ. Αντ' αυτού, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών συνίσταται στην υποχρέωση προστασίας την οποία αναλαμβάνει το κράτος και οφείλει να την εκπληρώνει με τη λήψη θετικών μέτρων (των λεγόμενων «*obligations positives*»). Στο πλαίσιο αυτό απόκειται στο κράτος να αναχαιτίσει τις επεμβάσεις των προσβαλλόντων ιδιωτών στις νομικές καταστάσεις των θιγόμενων φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων, έχοντας στη διάθεσή του ορισμένη ευχέρεια επιλογής των σχετικών μέσων. Μόνο σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, η ΕΣΔΑ απαιτεί νομοθετικές απαγορεύσεις με πρόβλεψη ποινής ως προς την προστασία θεμελιώδους δικαιώματος, όπως ενδεικτικώς ισχύει για την προστασία της ζωής από προσβολές ιδιωτών κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ. Το κράτος ανταποκρίνεται στην υποχρέωση προστασίας που το βαρύνει, με τη θέσπιση και την εφαρμογή νόμων, σταθμίζοντας, επί παραδείγματι, τα συμφέροντα του ιδιωτικού δικαίου κατά την ΕΣΔΑ, προστατεύοντας επαρκώς με διατάξεις του ποινικού δικαίου τους φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων από προσβολές ιδιωτών ή ρυθμίζοντας καταλλήλως τις γειτονικές διαφορές

στο πλαίσιο του διοικητικού δικαίου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διαπιστώνει κατά τρόπο δεσμευτικό την παράβαση αυτής της υποχρέωσης προστασίας, καταδικάζοντας το οικείο κράτος. Δεδομένου ότι δεν προβλέπεται παθητική νομιμοποίηση των ιδιωτών, τέτοια καταδίκη δεν συνεπάγεται καμία ευθύνη του προσβάλλοντος, μολονότι εκείνος διέπραξε την προσβολή του σχετικού δικαιώματος.

Αυτή η συνοπτική παρουσίαση καταδεικνύει ήδη ότι η θεωρία περί υποχρεώσεων προστασίας, στην οποία στηρίζεται το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ΕΣΔΑ, καθιστά περιττή τη δεσμευτική ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τους ιδιώτες, εφόσον παρέχει κατάλληλες δυνατότητες επιλύσεως των νομικών ζητημάτων τα οποία εξετάζονται συνήθως στο πλαίσιο της τριτενέργειας. Ως εκ τούτου, δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός ότι το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Ένωσης θα υστερούσε σε σχέση με το επίπεδο προστασίας της ΕΣΔΑ, αν δεν γινόταν δεκτό το άμεσο αποτέλεσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη στις οριζόντιες σχέσεις.

6. Αποτίμηση

Η σημασία της έννοιας της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, αποκτά μεγαλύτερη σημασία, μέσα στα πλαίσια της οικονομικής αλλά και γενικότερης «παγκοσμιοποίησης». Η αρχή της «τριτενέργειας» αποτελεί το απώτατο όριο στο οποίο δεν μπορεί να φτάσει η καταστρατήγηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων για χάρη της συνεχώς αυξανόμενης «δύναμης της αγοράς». Η «τριτενέργεια» των συνταγματικών δικαιωμάτων προστατεύει αποτελεσματικά το άτομο έναντι όχι μόνο της κρατικής, αλλά και της ιδιωτικής εξουσίας, προς την κατεύθυνση ενός κράτους με πιο κοινωνικά προστατευτικό και εγγυητικό πρόσωπο, χωρίς να γίνονται διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, εθνικότητας, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων, αναπηρίας και σεξουαλικού προσανατολισμού (Άρθρο 14 ΕΣΔΑ).

Οι συνταγματικοί κανόνες είναι τυπικά ανώτεροι από τους κανόνες του κοινού δικαίου. Αυτό είναι εμφανές από τον ορισμό του Συντάγματος. Από αυτή την ίδια την ιεραρχία των κανόνων της έννομης τάξης, την τυπική ανωτερότητα του Συντάγματος,

προκύπτει ότι όλοι -χωρίς διάκριση- οι συνταγματικοί κανόνες, επομένως και τα θεμελιώδη-συνταγματικά δικαιώματα, υπερτερούν όλων -χωρίς διάκριση- των κανόνων δικαίου, επομένως του κοινού δικαίου, άρα και του ιδιωτικού, και εφαρμόζονται στις μερικότερες βιοτικές περιοχές (Δημητρόπουλος, 2004 : 10). Οι συνταγματικοί κανόνες αυτοδίκαια, *ipso jure*, στρέφονται όχι μόνο προς το κράτος, αλλά αναπτύσσουν και διαπροσωπική ενέργεια, εφαρμόζονται δηλαδή τόσο στο δημόσιο όσο και στο ιδιωτικό δίκαιο. Η νομική αυτή λογική έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή νομική σκέψη και έννομη τάξη. Οι συνταγματικοί κανόνες, άρα και τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμόζονται αποκλειστικά στο δημόσιο δίκαιο. Το ζήτημα της εφαρμογής τους στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου «πολιτογραφήθηκε» στην επιστήμη του συνταγματικού δικαίου με τον αδόκιμο όρο «τρίτενέργεια». Αυτή η ίδια η κατανόηση της «τρίτενέργειας» προϋποθέτει δυαδιστική νομική λογική. Η ένταξη της «τρίτενέργειας» στην ατομικιστική έννομη τάξη δεν είναι δυνατή. Ενώ, στη σύγχρονη κοινωνική ανθρωπιστική έννομη τάξη το πρόβλημα της «τρίτενέργειας» δεν υφίσταται. Η «τρίτενέργεια» δεν απασχολεί ως πρόβλημα, αφού είναι αναγκαίο επακόλουθο της δομής και της λειτουργίας της έννομης τάξης. Το πρόβλημα της «τρίτενέργειας» είναι φαινομενικό, εμφανίζεται από τη μη συνειδητοποίηση της μεταβολής της έννομης τάξης, επομένως και της μορφής του κράτους και του συνταγματικού προτύπου πολίτη. Η διαπροσωπική εφαρμογή του αμυντικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί στοιχείο της δομής και αποτέλεσμα της λειτουργίας της σύγχρονης έννομης τάξης.

Ίσως τελικά ο ερευνητής του Συνταγματικού Δικαίου θα πρέπει να διευρύνει τους ορίζοντες αναζήτησής του και να εξετάσει σφαιρικότερα το πρόβλημα. Δεν ενδιαφέρει αποκλειστικά εάν τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα ενεργούν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Κρίσιμο είναι να εμπεδωθεί το κατά πόσον τα δικαιώματα αυτά λειτουργούν πραγματικά μέσα στο δικαικό μας σύστημα και κυρίως στις διαπροσωπικές σχέσεις. Φρονείται ότι δεν αμφισβητείται η υπέρτερη ισχύς των συνταγματικών διατάξεων εν συγκρίσει προς τις διατάξεις κοινής νομοθεσίας που ρυθμίζουν τις προαναφερθείσες σχέσεις (είτε στο Δημόσιο, είτε στο Ιδιωτικό Δίκαιο). Η προσφυγή στο συνταγματικό κείμενο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν θα πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο της άρσης συγκρούσεων κανόνων δικαίου. Αντίθετα, τα άρθρα αυτά

του Συντάγματος θα πρέπει να χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτικά μεθοδολογικά εργαλεία, υπό την έννοια ότι τα δικαιώματα αυτά συνιστούν κανόνες υπέρτερης ισχύος και αρχές γανικής αποδοχής (Μανιτάκης, 1992: 36). Δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να υποστηριχθεί ότι τελικώς και ο ίδιος ο θεσμός της τριτενέργειας συνιστά μία νομική κατασκευή χωρίς πρακτικό αντίκρισμα, διότι η χρήση της τόσο από τη θεωρία του δικαίου, όσο και από η νομολογία μάλλον συνιστά διατύπωση πανηγυρικού χαρακτήρα. Ίσως αντί να γίνεται λόγος για άμεση ή έμμεση τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, θα ήταν ακριβέστερο να γίνεται αναφορά σε άμεση ενέργεια των δικαιωμάτων αυτών εφ' όλων των εννόμων σχέσεων και κατ' αυτόν τον τρόπο τα δικαιώματα αυτά ανάγονται σε κανόνες αντικειμενικού δικαίου και λειτουργούν ως συνταγματικές αξίες στο πλαίσιο της εγγυητικής λειτουργίας του Συντάγματος, η οποία δεν κάνει διάκριση μεταξύ των σχέσεων του ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου (Μανιτάκης, 1992: 38).

Τελικώς, πράγματι ο θεσμός της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί όχι απλώς ένα σημείο συνάντησης, αλλά ένα σταυδρόμι σύμπτωσης του δημοσίου με το ιδιωτικό δίκαιο. Η αλληλεπίδραση των κανόνων των δύο αυτών δικαίων είναι έκδηλη, αλλά ταυτόχρονα τόσο σύνθετη, ώστε είναι δύσκολο να γίνει διακριτό εάν οι συνταγματικοί κανόνες, οι οποίοι υπάγονται στο δημόσιο δίκαιο, επιδρούν βαθύτερα στις ιδιωτικές σχέσεις εν συγκρίσει προ τις γενικές ρήτρες του αστικού δικαίου.

Η έννομη τάξη διαπνέεται από μία ενότητα, η οποία βασίζεται τόσο στην αξία του ανθρώπου, όσο και στην ιδέα της δικαιοσύνης. Η ανθρώπινη αξία επιβεβαιώνεται μέσα από τα συνταγματικά δικαιώματα που την εξειδικεύουν. Το γεγονός αυτό ανάγει την Τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο Ιδιωτικό Δίκαιο, σε ερμηνευτικό εργαλείο υψηλής θεωρητικής σημασίας και πρακτικής χρησιμότητας, καθώς με αυτόν τον τρόπο η έννοια της ανθρώπινης αξίας αποκτά κανονιστικότητα, εφαρμοζόμενη σε πτυχές ολόκληρου του δικαϊκού φάσματος. Εναπόκειται στην ερμηνευτική δεινότητα του δικαστή να βρει τους διαύλους του ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου και να εφαρμόσει τον κατάλληλο κανόνα, με σκοπό πάντοτε την προστασία του πληττομένου προσώπου.

7. Επίμετρο

Η νομολογία των εγχώριων δικαστηρίων ενστερνίζεται την εφαρμογή του θεσμού της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και τον αποτυπώνει εύγλωττα στις αποφάσεις της, μη λαμβάνοντας εν τούτοις ευθεία θέση είτε υπέρ της άμεσης, είτε υπέρ της έμμεσης τριτενέργειας, πιο πολύ θα έλεγε κανείς περιγράφει τις απόψεις της θεωρίας, εν τούτοις σε αρκετές αποστροφές των διατακτικών των αποφάσεων η ιατύπωση κλίνει προς την άμεση τριτενέργεια. Ακολουθούν αυτούσια αποσπάσματα των πιο χαρακτηριστικών αποφάσεων από μείζονες σκέψεις, τόσο του Αρείου Πάγου, όσο και λοιπών Πολιτικών Δικαστηρίων που απηχούν τη συγχρονη νομολογία επί του θέματος, ενώ συγχρόνως εξετάζεται η ακτινοβολία συγκεκριμένων κάθε φορά διατάξεων του Συντάγματος επί ιδιωτικών διαφορών μεταξύ τρίτων.

Απόφαση 2159 / 2007 Α.Π.

«Επειδή, η συνταγματική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 και ειδικά για τις αμοιβές από εργασιακές σχέσεις ιδιωτικού δικαίου 22 παρ. 1β του Συντάγματος) δεσμεύει και το νομοθέτη, ο οποίος στη ρύθμιση ουσιαστικά όμοιων πραγμάτων, σχέσεων ή καταστάσεων και κατηγοριών προσώπων δεν δύναται να μεταχειρίζεται τις περιπτώσεις αυτές κατά τρόπο ανόμοιο, εισάγοντας εξαιρέσεις και κάνοντας εν γένει διακρίσεις, εκτός εάν η διαφορετική ρύθμισή τους δεν είναι αυθαίρετη, διότι επιβάλλεται από λόγους γενικότερου κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος, η συνδρομή των οποίων υπόκειται στον έλεγχο των δικαστηρίων. Τέτοιοι γενικότεροι λόγοι κοινωνικού συμφέροντος για τη διαφορετική νομοθετική ρύθμιση ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων, που παρέχουν την ίδια εργασία και υπό τις ίδιες συνθήκες συντρέχει και όταν η κάθε μια από αυτές τις κατηγορίες παρέχει τις υπηρεσίες της σε διαφορετικό νομικό πρόσωπο. Έτσι η κατά τα ανωτέρω αρχή της ισότητας δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωση κατά την οποία είναι άλλος ο ρυθμιστικός παράγοντας που καθορίζει τους όρους εργασίας μιας κατηγορίας εργαζομένων από εκείνον που ρυθμίζει την ίδια κατάσταση άλλης κατηγορίας, αφού η ρύθμιση του άνω θέματος από τον ένα παράγοντα, η οποία δε μπορεί να υπερβεί το πεδίο ισχύος της, δε μπορεί να θεωρηθεί με την

παράλειψη της ρύθμισης του ίδιου θέματος της άλλης κατηγορίας ότι παραβιάζει την αρχή της ισότητας (Ολ. ΑΠ 3/1997). Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή παραβιάζεται η συνταγματική αρχή της ισότητας, τότε η σχετική διάταξη είναι άκυρη ως αντισυνταγματική και γιαυτό θα πρέπει, προς αποκατάσταση της αρχής αυτής να εφαρμοστεί η διάταξη που την παραβιάζει και για εκείνους, εις βάρος των οποίων έγινε η δυσμενής διάκριση. Οι προαναφερόμενοι συνταγματικοί κανόνες εφαρμόζονται και ως προς το κανονιστικό μέρος των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, -για τους υπαγόμενους στο πεδίο ισχύος της ίδιας συλλογικής σύμβασης- αφού και η κανονιστική συλλογική ρύθμιση έχει, σύμφωνα με τα άρθρα 22 παρ. 2 του Συντάγματος, 2 παρ. 1 και 4, 3 παρ.1 του ν. 3239/1955 και 7 παρ. 1 του ν. 1876/1990, ισχύ κανονιστικού νόμου. Όσον αφορά την αρχή της ίσης μεταχείρισης που απορρέει από το άρθρο 288 ΑΚ, 22 παρ. 1β' του Συντάγματος και 119 της Συνθ. ΕΟΚ (ήδη 141 της ΕΕ) έχει εφαρμογή όταν πρόκειται για οικειοθελή εργοδοτική παροχή. Εξάλλου η εναρμονισμένη με το σύνταγμα ερμηνεία των νόμων δεν επιτρέπεται να οδηγεί σε ψευδοερμηνευτική διόρθωση (τροποποίηση) του νόμου από το δικαστήριο, διότι αυτό θα συνιστούσε ανεπίτρεπτη, εκ μέρους του δικαστηρίου, αντιποίηση νομοθετικής εξουσίας. Η ρύθμιση των ιδιωτικών σχέσεων γίνεται με ένα πλέγμα διατάξεων που συγκροτούν το υποσύστημα του ιδιωτικού δικαίου. Η επίδραση (επενέργεια) που μπορεί να έχουν στη ρύθμιση των ιδιωτικών σχέσεων οι συνταγματικές διατάξεις που αφορούν στις θεμελιώδεις αρχές και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι, υπό το πρίσμα αυτό, έμμεση, δηλαδή δια μέσου της ερμηνείας των εφαρμοστέων διατάξεων του ιδιωτικού δικαίου, η οποία επιχειρείται και με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις. Επομένως για άμεση τριτενέργεια των διατάξεων του Συντάγματος για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα μπορεί να γίνει λόγος μόνο σε περίπτωση που από τις ρυθμίσεις του συστήματος του ιδιωτικού δικαίου δεν είναι εφικτή λύση ανταποκρινόμενη στις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές. Έτσι αν δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα, πλην της ευθείας αναγωγής στην κρίσιμη συνταγματική επιταγή, τότε δεν θα πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, ν' αποκλειστεί ακόμη και η άμεση τριτενέργεια της σχετικής διάταξης. Τέλος κατά το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών που κυρώθηκε μαζί με τη σύμβαση με το Ν.Δ. 53/1974 και έχει, σύμφωνα με το άρθρο 28

παρ. 1 του Συντάγματος, αυξημένη τυπικά ισχύ έναντι των κοινών νόμων. Παν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούνται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δύναται να στερηθεί της περιουσίας του, ει μη δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό τους προβλεπόμενους υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. Στην έννοια της περιουσίας κατά την ως άνω διάταξη περιλαμβάνονται τόσον τα εμπράγματα, όσον και τα ενοχικά δικαιώματα και δη οι περιουσιακού χαρακτήρα απαιτήσεις (Ολ. ΑΠ 40/1998).»

Απόφαση 1/2017 ΟΛ.ΑΠ.

«Τα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, δεν είναι απόλυτα. Όπως και κάθε άλλο συνταγματικό δικαίωμα, μπορούν να περιορισθούν αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημόσιου συμφέροντος και αν η άσκησή τους προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων. Και τούτο, υπό τον όρο ότι δεν παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας, την οποία το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος κατοχυρώνει πλέον ρητά, ορίζοντας ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου ...τελούν υπό την εγγύηση του κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Εξάλλου, για να είναι νόμιμοι οι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων, θα πρέπει να είναι αντικειμενικοί και απρόσωποι και να προβλέπονται από τον νόμο, ο οποίος δεν χρειάζεται να είναι τυπικός. Τέλος, τα ατομικά δικαιώματα δεν προστατεύονται μόνον έναντι της πολιτείας και των οργάνων της, αλλά και έναντι ιδιωτών που τα προσβάλλουν, αφού πλέον, κατά την ως άνω παράγραφο 1 του ως άνω άρθρου 25 του Συντάγματος, τα δικαιώματα ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Πρόκειται για την λεγόμενη τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, στην οποία εμπίπτει κατ' εξοχήν η σχέση εργοδότη και εργαζομένου. Κατά πάγια πλέον νομολογία, ο Άρειος Πάγος δέχεται ότι, κατ' αντιδιαστολή προς την προσωπική και ιδιωτική ζωή, η εκτέλεση των υπηρεσιακών καθηκόντων του υπαλλήλου

μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ελέγχων, οι οποίοι, εκτός εργασίας θα ήταν ανεπίτρεπτοι. Έτσι, όπως έχει κριθεί, είναι θεμιτή η μαγνητοσκόπηση ταμιών καταστήματος εν ώρα εργασίας, διότι η εργασία την οποία αυτοί παρέχουν υπόκειται στον έλεγχο του εργοδότη, δεδομένου ότι η παραπάνω μαγνητοσκόπηση δεν ανάγεται στην σφαίρα της προσωπικής και ιδιωτικής ζωής των εργαζομένων (ΑΠ 874/2004, η οποία αφορά τη γνωστή υπόθεση υπεξαίρεσης χρημάτων από το παγκάρι του ιερού ναού προσκυνήματος) »

«Προς την ίδια κατεύθυνση, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει κρίνει ότι, στο πλαίσιο της λειτουργίας της επιχείρησης και, ειδικότερα, στον χώρο εργασίας, είναι επιτρεπτές πιο εκτεταμένες επεμβάσεις στην ιδιωτική ζωή των εργαζομένων απ' ό,τι εκτός αυτού. Περαιτέρω, κατά το άρθρο 1 του ν. 146/1914 περί αθέμιτου ανταγωνισμού απαγορεύεται κατά τας εμπορικές, βιομηχανικές ή γεωργικές συναλλαγές πάσα προς τον σκοπόν ανταγωνισμού γενομένη πράξις αντικείμενη εις τα χρηστά ήθη. Ο παραβάτης δύναται να εναχθεί προς παράλειψιν και προς ανόρθωσιν της προσγενομένης ζημίας. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι, για την εφαρμογή της απαιτείται η πράξη αφενός να έγινε προς το σκοπό ανταγωνισμού και αφετέρου να αντίκειται στα χρηστά ήθη, ως κριτήριο των οποίων χρησιμεύουν οι ιδέες του μέσου κοινωνικού ανθρώπου που κατά τη γενική αντίληψη σκέπτεται με χρηστότητα και φρόνηση (ΟΛΑΠ 2/2008, ΑΠ 991/2014 ,ΑΠ 249/2014). Ωστόσο η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί στο δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού να απηχεί αντιλήψεις κοινωνικής μόνον ηθικής, αλλά οφείλει να διαμορφώνεται με βάση κυρίως τις οικονομικές και λοιπές συνθήκες της συγκεκριμένης αγοράς στο πλαίσιο στάθμισης των αντίθετων συμφερόντων που καλείται ο νόμος να προστατεύσει από αθέμιτες ανταγωνιστικές συμπεριφορές, διασφαλίζοντας έτσι αποτελεσματικά και την εγγυημένη από το άρθρ. 5§1 του Συντάγματος οικονομική ελευθερία. Αντικείμενο δηλαδή προστασίας δεν είναι μόνον το συμφέρον των ανταγωνιστών στην ατομική διάστασή του, αλλά και το συμφέρον των καταναλωτών και κατ' επέκταση η λειτουργία της ίδιας της αγοράς (ΑΠ 991/2014).»

Απόφαση 543/2013 ΑΠ

«Το δικαίωμα της απεργίας έχει και διάσταση ιδιωτικού δικαίου, αφού η άσκησή του εντάσσεται στα πλαίσια εννόμων σχέσεων - συμβάσεων εργασίας του ιδιωτικού δικαίου παρέχεται και η δικαστική προστασία από τις διατάξεις του άρθρου 281 ΑΚ, προκειμένου να οριοθετηθεί η άσκηση του δικαιώματος. Υπό την έννοια αυτή, πρέπει να εξειδικεύονται και τα κριτήρια εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ, με γενική κατευθυντήρια οδηγία τις διατάξεις του άρθρου 25 παρ. 3 του Συντάγματος, που έτσι, επενεργεί και στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, σύμφωνα με την αρχή της άμεσης ή έμμεσης τριτενέργειας.»

Απόφαση 396/2019 ΑΠ

«Το δικαίωμα προτίμησης αποτελεί μετοχικό δικαίωμα με θεμελιώδη σημασία, καθώς αποβλέπει στη διατήρηση των ισορροπιών στους κόλπους της εταιρίας. Το δικαίωμα αυτό παρέχει την εξουσία στο μέτοχο να συμμετέχει στην αύξηση του κεφαλαίου της εταιρίας ή στην αγορά μετοχών αποχωρούντων εταίρων, προκειμένου να διατηρήσει τη δυναμική του θέση σε αυτή και να αποτρέψει κινήσεις που θα συρρίκνωναν την αξία της επένδυσής του. Υπό το πρίσμα αυτό, το δικαίωμα προτίμησης υπάγεται στη διευρυμένη έννοια της συνταγματικά προστατευόμενης ιδιοκτησίας, η οποία περιλαμβάνει και τη μετοχική ιδιοκτησία. Επομένως, ο αποκλεισμός ή περιορισμός του δικαιώματος προτίμησης συνιστά προσβολή του δικαιώματος ιδιοκτησίας του μετόχου, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 17 του Συντάγματος, δεδομένου ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν άμεσα τόσο στις σχέσεις του ιδιώτη με τα όργανα του κράτους, όσο και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (άμεση τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' του Συντάγματος). Αυτό σημαίνει ότι η υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων αυτών δεσμεύει και τους ιδιώτες, χωρίς να είναι αναγκαία η νομοθετική παρέμβαση. Έτσι, δικαιοπραξία που παραβιάζει ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, όπως το δικαίωμα προτίμησης, θα θεωρείται άκυρη κατά το άρθρο 174 ΑΚ. Περαιτέρω, ο αποκλεισμός ή περιορισμός του

δικαιώματος προτίμησης συνιστά και προσβολή της οικονομικής ελευθερίας των προσώπων που μετέχουν στην ανώνυμη εταιρία, η οποία κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 5 σε συνδυασμό με το άρθρο 106 του Συντάγματος.»

Απόφαση 6617/2018 ΜΠΡ ΑΘ (ΑΣΦ)

«Από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 20 § 2 και 25 § 1 εδ. γ' Συντάγματος συνάγεται ότι το πειθαρχικώς διωκόμενο μέλος ενός σωματείου πρέπει να καλείται οπωσδήποτε σε απολογία, ανεξαρτήτως του εάν υπάρχει ή όχι αντίστοιχη πρόβλεψη στο καταστατικό [βλ. Στ. Γ. Βλαστό, Αστικά Σωματεία, Συνδικαλιστικές και Εργοδοτικές Οργανώσεις, δ' έκδ., 2002, σελ. 177 - 178· για την αρχή της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων βλ. Σπυρόπουλος/Κοντιάδης/Ανθόπουλος/Γεραπετρίτης (-Ανθόπουλος), ΕρμΣυντ (2017) άρθ. 25 αρ. 27 επ., ιδίως αρ. 33 όπου και ειδική αναφορά για την εφαρμογή του άρθρου 20 § 2 Σ. ενώπιον των οργάνων «εσωτερικής δικαιοσύνης» που λειτουργούν στις οργανωμένες κοινωνικές ομάδες, όπως στα σωματεία»

Απόφαση 3220/2017 ΜΠΡ ΠΕΙΡ

«Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος: Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη, όπως δε γίνεται δεκτό, στην έννοια της προσωπικής ελευθερίας και της αρχής της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου περιλαμβάνεται και η επαγγελματική ελευθερία, δηλαδή η ελευθερία επιλογής και άσκησης επαγγέλματος, ως αναγκαίο στοιχείο διαμόρφωσης της προσωπικότητας (Ολ.ΣτΕ 4036/1979)».

«Περαιτέρω, κατά το άρθρο 22 παρ. 1 εδ. α' του Συντάγματος η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία

συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού».

«Από το συνδυασμό των ως άνω διατάξεων συνάγεται ότι το Σύνταγμα εγγυάται την επαγγελματική ελευθερία του εργοδότη, στο περιεχόμενο της οποίας ανήκει και η ελευθερία του να καταγγείλει την σύμβαση εργασίας, εγγυάται όμως συγχρόνως και την επαγγελματική ελευθερία του εργαζομένου, με την έννοια, μεταξύ άλλων, και της διατήρησης της θέσης εργασίας του με την προστασία του από την απόλυση. Η εκ μέρους του κράτους υποχρέωση θετικής προστασίας της επαγγελματικής ελευθερίας και του δικαιώματος στην εργασία ενισχύεται με την συνταγματική κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. α'-β' και 2 του Συντάγματος, κατά τις οποίες, 1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. 2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και अपαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη».

«Τα ατομικά δικαιώματα δεν προστατεύονται μόνον έναντι της πολιτείας και των οργάνων της, αλλά και έναντι ιδιωτών που τα προσβάλλουν, αφού κατά την διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ' του Συντάγματος, τα δικαιώματα ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Πρόκειται για την λεγόμενη τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, στην οποία εμπίπτει κατ' εξοχήν η σχέση εργοδότη και εργαζομένου (Ολ.Α.Π. 1/2017). Ειδικότερα, η επίδραση που μπορεί να έχουν στη ρύθμιση των ιδιωτικών σχέσεων οι συνταγματικές διατάξεις που αφορούν στις θεμελιώδεις αρχές και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι κατ' αρχήν έμμεση, ήτοι διά μέσου της ερμηνείας των εφαρμοστέων διατάξεων του ιδιωτικού δικαίου με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις. Άμεση τριτενέργεια των διατάξεων του Συντάγματος για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα μπορεί να γίνει λόγος μόνο σε περίπτωση που από τις ρυθμίσεις του συστήματος του ιδιωτικού δικαίου δεν είναι εφικτή λύση ανταποκρινόμενη στις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές.»

«Προεξάρχον δικαίωμα, μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί το δικαίωμα στην εργασία, που διασφαλίζεται άμεσα (αρθ. 22§§1,2,3Σ) και έμμεσα (αρθ.4§§1,4, αρθ.5§1, αρθ.25§§1,2, 106, 120 Σ), από το σύνταγμα. Εργασία είναι η ενέργεια του ανθρώπου και καταβολή δυνάμεων σωματικών, ψυχικών, πνευματικών, με σκοπό την παραγωγή αγαθών ή υπηρεσιών. Στην περίπτωση της σύμβασης εργασίας ο εργαζόμενος θέτει στη διάθεση του εργοδότη τις άνω δυνάμεις του με την μορφή παροχής, αναμένοντας από τον αντισυμβαλλόμενο την αντιπαροχή, οριζόμενη σε σχέση με την αξία της, εκφραζόμενη σε χρηματικές μονάδες, που καλούνται μισθός, προς αμοιβαίο κέρδος και των δύο. Γίνεται αντιληπτό, εξ ορισμού, ότι η «εργασία» αποτελεί παράγοντα κάθε τομέα παραγωγικής διαδικασίας αγαθών, υπηρεσιών ανήκουσα στους πλουτοπαραγωγικούς πόρους. Έτσι, συνδέεται στενά με την οικονομία, αποτελώντας αυτή καθ' αυτή οικονομική δραστηριότητα, που συνεπάγεται χρησιμότητα, χρησιμοποίηση και κόστος. Η ρύθμιση σχέσεων, που διαμορφώνονται από την παροχή της, εξαρτάται από το ανταγωνιστικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί, τις ευνοϊκές ή μη συνθήκες, την ορθολογικότητα ανάπτυξης πλουτοπαραγωγικών πόρων, ελευθερία πρόσβασης και ισομερούς κατανομής στους πολίτες κάθε χώρας, το επίπεδο ωριμότητας. Ως ατομικό δικαίωμα ενέχει τριτενέργεια, υπό την έννοια ότι μπορεί να στρέφεται και κατά μη κρατικών φορέων (και κάθε τρίτου), προς ομότιμη συμμετοχή και εύλογη και δίκαιη αποτίμηση της αξίας της. Γίνεται εξίσου αντιληπτός και ο κοινωνικός χαρακτήρας της. Υπό την τελευταία θεώρηση δεν παρέχεται ευθεία αγωγή στον θιγόμενο, του οποίου δεν κατοχυρώνεται ο μισθός κατά συγκεκριμένο ύψος. Εφόσον το Σύνταγμα συνδέει την εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων με την έκδοση τυπικού νόμου και δεν υποχρεώνει το νομοθέτη να ενεργήσει. Πολύ περισσότερο να ενεργήσει υπό συγκεκριμένη μεθοδολογία για την επιτυχία ενός σκοπού. Ο δικαστής δεν μπορεί να το εξετάσει, με δεδομένο το διαχωρισμό των κρατικών λειτουργιών, που όμως ενίοτε αλληλοκαλύπτονται.»

Απόφαση 198/2015 ΜΠΡ ΗΡΑΚΛ

«Λαμβανομένου υπόψη δε ότι το δικαίωμα της απεργίας έχει και διάσταση ιδιωτικού δικαίου, αφού η άσκηση του εντάσσεται στα πλαίσια εννόμων σχέσεων - συμβάσεων εργασίας του ιδιωτικού δικαίου παρέχεται και η δικαστική προστασία από τις διατάξεις του άρθρου 281 ΑΚ, προκειμένου να οριοθετηθεί η άσκηση του δικαιώματος. Υπό την έννοια αυτή, πρέπει να εξειδικεύονται και τα κριτήρια εφαρμογής του άρθρου 281 ΑΚ, με γενική κατευθυντήρια οδηγία τις διατάξεις του άρθρου 25 παρ. 3 του Συντάγματος, που έτσι, επενεργεί και στις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, σύμφωνα με την αρχή της άμεσης ή έμμεσης τριτενέργειας. Δηλαδή, αν έχει ασκηθεί κατά τρόπο, που προφανώς υπερβαίνει ένα τουλάχιστον από τα όρια φραγμούς, που έχουν τεθεί στην άσκηση όλων των δικαιωμάτων, όπως την καλή πίστη, τα χρηστά ήθη, τον κοινωνικό ή οικονομικό σκοπό του δικαιώματος».

«Η προφανής υπέρβαση, έστω και ενός από τα όρια αυτά, καθιστά την απεργία καταχρηστική και συνεπώς παράνομη. Ειδικότερα, η καταχρηστική ή μη άσκηση του δικαιώματος της απεργίας διαπιστώνεται από το Δικαστήριο, στα πλαίσια των διατάξεων του άρθρου 22 παρ. 4 του Ν. 1264/1982, ύστερα από τη στάθμιση των αντιθέτων συμφερόντων των απεργών και του εργοδότη, όπως η πολύ μεγάλη ζημία στην επιχείρηση του εργοδότη, το μέγεθος της επίπτωσης των ζημιογόνων συνθηκών στο κοινωνικό σύνολο ή την εθνική οικονομία, σε συνδυασμό με τη μορφή και τη διάρκεια της, το μέγεθος της προσβολής των ατομικών δικαιωμάτων τρίτων και η προφανής ή μη δυσαναλογία με την εκ της απεργίας απειλούμενη ή επερχόμενη ζημία της επιχείρησης και της αναμενόμενης ωφέλειας των απεργών, καθώς και το ανεδαφικό και παράνομο των αιτημάτων της απεργίας (ιδίως όταν είναι αντίθετα προς τους κανόνες δημόσιας τάξης), όχι όμως διότι είναι αδικαιολόγητα ή απλώς υπερβολικά»

Απόφαση 92/2014 ΕΦ ΔΩΔ

«Η αποκλειστική προσήλωση λοιπόν στο δόγμα της υποκειμενικής ευθύνης συνεπάγεται την αδυναμία της έννομης τάξεως να αποκαταστήσει σημαντικό ποσοστό από τις ζημίες του σύγχρονου πολίτη και γι' αυτό επιβάλλεται ένας αναπροσανατολισμός στη λειτουργία του δικαίου της εξωδικαιοπρακτικής ευθύνης στο πλαίσιο του σύγχρονου

κοινωνικού κράτους που θα κατευθύνεται στην αποκατάσταση της ζημίας με την παροχή στο ζημιωθέντα αξίωσης για πλήρη αποζημίωση όταν η ζημία του αιτία έχει μια τέτοια πηγή κινδύνου, αφού μόνο έτσι διασφαλίζονται και ικανοποιούνται με πληρότητα τα συνταγματικά δικαιώματα του ατόμου για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, για τη συμμετοχή του στην κοινωνική και οικονομική ζωή, την προστασία της ζωής και της υγείας (άρθρο 5 παρ. 1 και 5 Συντ.), για την προστασία της ιδιοκτησίας του (άρθρο 17 παρ. 1 Συντ.) στην ευρύτητα μάλιστα που η έννοια της ιδιοκτησίας προστατεύεται από την ΕΣΔΑ στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της. Τα συνταγματικά αυτά δικαιώματα στο πλαίσιο της γενικής αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου αποβλέπουν, μάλιστα μετά τη ρητή καθιέρωση της αρχής της τριτενέργειας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρο 25 παρ. 1 Συντ.), στην κατοχύρωση και προστασία των σχετικών έννομων αγαθών όχι μόνο απέναντι σε κυριαρχικές κρατικές επεμβάσεις αλλά και απέναντι σε προσβολές τους από φορείς ιδιωτικής εξουσίας στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων. Με την έννοια αυτή, η εξωδικαιοπρακτική ευθύνη (άρα και η ευθύνη από διακινδύνευση ως μέρος της) αποτελεί μία δευτερογενή προστατευτική λειτουργία των προαναφερόμενων έννομων ατομικών αγαθών και γι' αυτό προάγεται σε ουσιώδες στοιχείο της συνταγματικής τάξεως, αφού διαφορετικά η επιδιωκόμενη από το Σύνταγμα προστασία τους θα παρέμενε ατελής. Με άλλα λόγια, η προαναφερόμενη αρχή στην ευθύνη από διακινδύνευση, δηλαδή η αναγνώριση της υποχρέωσης για αποζημίωση ανεξάρτητα από υπαιτιότητα όταν η ζημία συναρτάται με πηγές, από τις οποίες εκπορεύεται ένας ιδιαίτερος κίνδυνος, θεμελιώνεται ευθέως στις προαναφερόμενες συνταγματικές διατάξεις, αφού μόνο έτσι διασφαλίζονται ικανοποιητικά τα αντίστοιχα ατομικά δικαιώματα. Ο νομοθέτης, υλοποιώντας το πνεύμα των συνταγματικών αυτών διατάξεων, δεν καθιέρωσε ένα γενικό κανόνα (ρήτρα) για την ευθύνη από διακινδύνευση, αλλά ρύθμισε (εκτός από τα άρθρα 924 παρ. 1, 925 ΑΚ) περιπτώσιολογικά κάποιες περιπτώσεις ευθύνης από διακινδύνευση.»

Απόφαση 55/2013 ΜΠΡ ΑΘ

«Το δικαίωμα χρήσεως των κοινόχρηστων πραγμάτων αποτελεί αυτοτελή εκδήλωση του δικαιώματος της προσωπικότητας, όπως προσδιορίζεται από τη διάταξη

του άρθρου 57 ΑΚ. Το εύρος του δικαιώματος επί της προσωπικότητας προσδιορίζεται εννοιολογικά και με τις διατάξεις των άρθρων 2 § 1, 5 §§ 1 και 2 και 5, 24 § 1 του Συντάγματος, η δε συμπεριφορά με την οποία διαταράσσεται από τρίτους στοιχείο περιβαλλοντικό κατά τέτοιο τρόπο, ώστε είτε να αλλοιώνεται ή να καταργείται η κοινή ωφέλεια που πηγάζει από τη χρήση του συγκεκριμένου πράγματος, είτε να καθίσταται αδύνατη η χρήση του στοιχείου αυτού, συνιστά παράνομη προσβολή κατά τις διατάξεις των άρθρων 57 και 970 ΑΚ, όπως αυτές εμπλουτίζονται από το άρθρο 24 του Σ. (βλ. ΑΠ 286/1987 ΕλλΔνη 29, 1365, Καρακώστα, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 41.45). Επομένως, το δικαίωμα του ανθρώπου στη χρήση και την απόλαυση της ωφέλειας του ζωτικού χώρου του αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφανση της κατοχυρώσεως από το άρθρο 24 § 1 του Συντάγματος, του κοινωνικού δικαιώματος στο περιβάλλον, που τριτενεργεί στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 967 επ. ΑΚ. Η με οποιοδήποτε τρόπο προσβολή στοιχείου ζωτικού χώρου του ανθρώπου (ακτινοβολία, ρύπανση της ατμόσφαιρας) συνιστά προσβολή του θεμελιώδους συνταγματικού δικαιώματος της αξίας του προσώπου την οποία δεν μπορεί να νομιμοποιήσει οποιαδήποτε κανονιστική διάταξη της κοινής νομοθεσίας, αφού μια τέτοια διάταξη θα είναι αντισυνταγματική και παράνομη.»

Απόφαση 740/2011 ΠΠΡ ΑΘ

«Το καθήκον της αλήθειας, που θεμελιώνεται κυρίως στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 5Α (με έμμεση τριτενέργεια) του Συντάγματος, 920, 57, 59, 288, 281, 914, 919 και 932 Α.Κ., αποτελεί το θεμελιώδες μέλημα των ΜΜΕ. Η αρχή αυτή επιβάλλει, πριν από την ανακοίνωση, τον έλεγχο της αλήθειας των πληροφοριών και των ειδήσεων. Η υποχρέωση συνίσταται στο καθήκον τήρησης την καλής πίστης ως προς την ακρίβεια της είδησης και την επίδειξη της απαιτούμενης κατά τις περιστάσεις επιμέλειας.»

8. Βιβλιογραφία

Αναστασιάδου, Ε. (2019). Τα ατομικά δικαιώματα και ο νέος εγγυητισμός στη σκεψη του Αριστόβουλου Μάνεση. Μελέτη. *constitutionalism*. Ανακτήθηκε από: <https://www.constitutionalism.gr/ta-atomika-dikaiomata-kai-o-neos-egiitismos-sti-skepsi-tou-aristovoulou-manesi/>

Ανθόπουλος, Χ. (2002). Η Τριτενέργεια των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ως Συνταγματική Αρχή, Μία Ανάλυση του Άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ' του Συντάγματος. *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 15, 677-708.

Βενιζέλος, Ε. (2002). *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Βλαχόπουλος, Σπ. (2017). *Θεμελιώδη Δικαιώματα. Ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γέροντας, Α., Λύτρας, Σ., Παυλόπουλος, Π., Σιούτη, Γ., & Φλογαΐτης, Σ. (2004). *Διοικητικό Δίκαιο*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Γεωργιάδης, Α. (1999). *Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Γεωργιάδης, Α. (2002). *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Δαγτόγλου, Π. (2012). *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Δέλλιος, Γ. (2003). Ατομικά Δικαιώματα, Ιδιωτικό Δίκαιο, Προστασία καταναλωτών και εγγυήσεις τραπεζικών δανείων, Εισήγηση σε επιστημονική εκδήλωση της Ένωσης Αστικολόγων. Αθήνα: 10/12/2003. *Digesta*, 4, 358-388.

Δημητρόπουλος, Α. (1981). *Τα Αμυντικά Δικαιώματα του Ανθρώπου και η Μεταβολή της Έννομης Τάξεως*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας..

Δημητρόπουλος, Α. (1981/1982). *Η Συνταγματική Προστασία του Ανθρώπου από την Ιδιωτική Εξουσία (Συμβολή στο πρόβλημα της «τριτενέργειας»)*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Δημητρόπουλος, Α. (2001). *Η διαπροσωπική ενέργεια (Τριτενέργεια) των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα*. Περίληψη διάλεξης που οργάνωσε η Εταιρία Διοικητικών Μελετών στην αίθουσα του Δ.Σ.Α. Αθήνα: 17/10/2001. Ανακτήθηκε από <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/345.pdf>

Δημητρόπουλος, Α. (2004). *Πρακτικά Θέματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Δημητρόπουλος, Α. (2005α). *Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου*. Τόμος ΙΙΙ, Ημίτομος Ι. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Δημητρόπουλος, Α. (2005β). *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*. Τόμος ΙΙΙ, Ημίτομος ΙΙ. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Δωρής, Φ. (1991). Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων. *Ελληνική Δικαιοσύνη*, 32, 1188-1198.

Ηλιοπούλου-Στράγγα, Τ. (1990). *Η «Τριτενέργεια» των Ατομικών Δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Κασιμάτης, Γ. (1981). Το Ζήτημα της «Τριτενέργειας» των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Η Ισότητα των Φύλων και ο Θεσμός της Οικογένειας στην Ελευθερία Τελευταίας Βούλησης, *Το Σύνταγμα*, 7.

Κασιμάτης, Γ. (2000). *Μελέτες ΙΙΙ, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Κοινωνικό Κράτος 1974-1999*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Κόμπου, Ι. (2006). *Τριτενέργεια Συνταγματικών Δικαιωμάτων* (εργασία στο μάθημα των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων). Αθήνα: ΕΚΠΑ/Τμήμα Νομικής. Ανακτήθηκε από: <http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/1814.doc.pdf>

Leisner, W. (1960), *Grundrechte und Privatrecht*. München: C.H. Beck.

Μάνεσης, Α. (1981). *Συνταγματικά Δικαιώματα, α' ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Μανιτάκης, Α. (1992). Η επίδραση του Συντάγματος στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις, *Νόμος, Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Νομικής ΑΠΘ, (3/IV), Χαριστήρια στον Ιωάννη Δελληγιάννη*, (ανάτυπο) Θεσσαλονίκη: πανεπιστημιακές εκδόσεις ΑΠΘ

Μαυριάς, Κ. (2004). *Συνταγματικό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα και τους εκτελεστικούς του νόμους*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Μητσόπουλος, Γ. (2002). «Τριτενέργεια» και «αναλογικότητα» ως Διατάξεις του Αναθεωρηθέντος Συντάγματος. *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 15, 641-663.

Μπαλής, Γ. (1961). *Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Μπουκουβάλα, Β. (2012). *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων και ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή ΝΟΠΕ, Τμήμα Νομικής. Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/129311/files/GRI-2012-8748.pdf>

Ράικος, Α. (1984). Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), Τόμος Β΄, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Α΄, (3η έκδοση, αμετάβλητη ανατύπωση της πρώτης), Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Σταμάτης, Κ. (2009). *Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Τσάτσος, Δ. (1988). *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Χρυσόγονος, Κ. (2006). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.